

protestáns Téka

A Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi
Karának diákújsága

II. évfolyam 6. szám, 2007. október.
Megjelenik évente 8 alkalommal:
*február, március, április, május,
szeptember, október, november, december.*

Felelős kiadó:
Dunamelléki Református Egyházkerület

Felelős szerkesztő:
Dr. Békési Sándor, a KRE-HTK dékánja

A szerkesztőség címe:
1092 Budapest, Ráday utca 28.
Tel/fax: 06/1-218-0266, 06/30-488-8780
e-mail: protestansteka@gmail.com

Szerkeszti a Szerkesztőbizottság:
Apostagi Zoltán Adorján, Csőke János, Damásdi Luca,
Esztergály Előd Gábor, Gyerkő Imola, Hajdú Éva,
Kókai Géza, Murányi Melinda, Ruzsa-Nagy Zoltán,
Tóth Emese Tünde.

Korrektor:
Damásdi Luca, Dr. Egeresiné Szűrszabó Anikó,
Gyerkő Imola és Tóth Emese Tünde

Főszerkesztő és tördelő:
Esztergály Előd Gábor

Leveleiket, kézírataikat elektronikus és postai úton is
fogadjuk. A kéziratokat nem őrizzük meg és
nem küldjük vissza.

A folyóirat megjelenését és terjedelmét az eladott
példányszámok határozzák meg, ezért minden támo-
gatást hálás szívvel fogadunk a következő számlaszámra:

Dunamelléki Református Egyházkerület
HVB Hungary Bank
10918001-00000014-94920050

ISSN 1788-8778

Nyomás és kötés:
Graphitype Kft., Budapest

Felelős vezető:
Kosz János

A Protestáns Téka ára: 170 Ft

Tartalom

BEVEZETŐ GONDOLATOK	2
PRÉDIKÁCIÓ	
Ravasz László, <i>Élet a halálban</i>	3
ÉLŐ EMLÉKEZET	
<i>Ravasz Lászlóról kérdeztük...</i>	
Bibó Istvánt	9
Hegedűs Lórántot	13
Molnár Miklóst	17
Boross Gézá	22
Borzsák Istvánt	23
Ritoók Zsigmondot	26
Kiss Istvánt	29
Horváth Erzsébet, <i>Ravasz László és a zsidó- mentés</i>	30
Nagy László, <i>Anekdóták Ravasz Lászlóról</i>	41
Könyvajánló	44

ELŐFIZETÉS

Az újság előfizethető személyesen, vagy a
Dunamelléki Református Egyházkerület
számlaszámára befizetett előfizetési díjjal,
jelezve annak jogcímét.

Az újság előfizetésének ára 1 évre
(postaköltséggel): 1300 Ft/8 szám.

Címlapon: Ravasz László munka közben

JELEN SZÁMUNKBAN KÖZREMŰKÖDTEK:

Dr. Horváth Erzsébet, a KRE-HTK
Egyháztörténeti tanszék docense
Dr. Szabó István, a Dunamelléki Református
Egyházkerület püspöke
Damásdi Luca, IV. évf., vallástanár-magyar szak
Esztergály Előd Gábor, IV. évf., lelkész szak
Gér András László, III. évf., lelkész szak
Kókai Géza, IV. évf., lelkész szak
Murányi Melinda, III. évf., lelkész szak
Szanyi Ferenc, IV. évf., lelkész szak
Tóth Emese Tünde, III. évf., lelkész szak

*„Mert az Úr a királyi hatalom, uralkodik a pogányokon is. Esznek és leborulnak a föld gazdagai mind;
Ő előtte hajtanak térdet, akik a porba hullanak, és aki életben nem tarthatja lelkét.*

Őt szolgálják a fiak, az Úrról beszélnek az utódoknak.

Eljönnek s hirdetik az Ő igazságát az ő utánok való népnek, hogy ezt cselekedte!“ (Zsolt 22,29-32)

EMLÉKEZZETEK MEG ELŐLJÁRÓITOKRÓL!

Emlékezzetek meg előljáróitokról! – buzdít bennünket a Zsidókhoz írt levél 13. részében az apostol. S ebben a buzdításban előljáróknak azokat nevezi, akik Isten Igéjét hirdetik, életüket pedig úgy állítja elénk, hogy abban meglászuk a követésre méltó hitet.

Ebben az esztendőben Ravasz Lászlóról emlékezünk, születésének 125. évfordulóján. Ravasz László ajándékként érkezett Kolozsvárról Budapestre, amikor Dunamellék püspökévé választották. Már abban az időben a leghíresebb igehirdetők közé tartozott, és mindvégig így is tartották őt számon. Ma a hálás visszatekintésben ugyanígy kell róla szólnunk: kétségtelenül a XX. század legnagyobb magyar református igehirdetője volt. Mi több, írásban hozzáférhető prédikációi ma is érvényes üzenetet hordoznak, mint ahogy érvényes a keresztyénség történetében minden, akár évszázadokkal korábban elhangzott

igehirdetés. Hálásak vagyunk Istennek, hogy Ravasz László személyében ilyen ajándékot adott egyházunknak.

Kitűnő egyházkormányzó is volt, ám nem tartotta magát tévedhetetlennek, s belátta, ha hibákat követett el, rossz döntéseket hozott. Mindig egyháza elkötelezett embere volt, és ez tette szabaddá, hogy tévedéseit belássa, és azokért – ha kellett – bűnbánatot is tartson. Különös fényt vet ez mindazokra, akik 1989 után semmit nem láttak be, és semmiért bocsánatot nem kértek.

Fontoljuk meg Ravasz Lászlónak ezt az örökségét is! Ravasz László tudós is volt, noha püspökké választásakor már látta: szabályos tudományos munkásságot nem lesz módja folytatni. Mégis mindaz, amit tudósként megalkotott, elsősorban a homiletika és a retorika területén, máig felülmúlhatatlan és értékes alkotás. Kíváncsi vagyok, hogy a Téka olvasóit a 20. századi magyar reformátusság e nagyszerű alakja, élete és munkája is emlékeztesse, miképpen kell az előttünk járók hitét követve újra meg újra Jézus Krisztushoz találni.

Dr. Szabó István püspök

A fényképek forrása:

Dr. Uray Sándorné Ravasz Vera,
Dr. Szacsavay Ferencné Ravasz Éva,
Ravasz Ágnes tulajdonából,
többségük ifj. Dr. Ravasz László felvétele.

A sötét sávban végigfutó szövegidézetek Ravasz László önéletrajzi írásából, az *Emlékezéseimből* származnak. Az idézetek hivatkozásai a 42. oldalon találhatóak.

RAVASZ LÁSZLÓ

ÉLET A HALÁLBAN

(Ravasz László utolsó prédikációja a Kálvin téren)

„Az éneklőmesternek az ajelet hassakhar szerint; Dávid zsoldára. Én Istenem, én Istenem, miért hagytál el engemet? Távol van megtartásomtól jajgatásomnak szava. Én Istenem, kiáltok nappal, de nem hallgatsz meg; éjjel is és nincs nyugodalmam. Pedig te szent vagy, aki Izráel dicséretei között lakozol. Benned bíztak atyáink; bíztak és te megszabadítottad őket. Hozzád kiáltottak és megmenekültek; benned bíztak és nem szegyenültek meg. De én féreg vagyok s nem férfiú; embereknek csúfja és a nép utálata. Akik engem látnak, mind csúfolkodnak rajtam, félrehúzzák ajkaikat és hajtogatják fejüket: Az Úrra bízta magát, mentse meg őt; szabadítsa meg őt, hiszen gyönyörködött benne! Mert te hoztál ki engem anyám méhéből, és te biztattál engem anyámnak emlőin. Születésem óta a te gondod voltam; anyám méhétől fogva te voltál Istenem. Ne légy messze tőlem, mert közel a nyomorúság, és nincs, aki segítsen. Tulkok sokasága kerített be engem, körülfogtak engem Básán bikái. Feltátották rám szájukat, mint a ragadozó és ordító oroszlán. Mint a víz, úgy kiöntettem; csontjaim mind széthullottak; szívem olyan lett, mint a viasz, megolvadt belső részeim között. Eróm kiszáradt, mint cserép, nyelven ínyemhez tapadt, és a halál porába fektetsz engemet. Mert ebek vetek körül engem, a gonoszok serege körülfogott; átlukasztották kezeimet és lábaimat. Megszámálhatnám minden csontomat, ők pedig csak néznek s bámulnak rám. Megosztoznak ruháimon, és köntösömrre sorsot vetnek. De te, Uram, ne légy messze tőlem; én erősségem, siess segítségemre. Szabadítsd meg lelkemet a kardtól, s az én egyetlenemet a kutyák körmeiből. Ments meg engem az oroszlán torkából, és a bivalyok szarvai közül hallgass meg engem. Hadd hirdessem nevedet atyámfiaimnak, és dicsérjelek téged a gyülekezetben. Ti, akik féltétek az Urat, dicsérjétek őt! Jákób minden ivadékai, dicsőítsétek őt, és féljétek őt, Izráel minden magzata! Mert nem veti meg és nem utálja meg a szegény nyomorúságát; és nem rejti el az ő orcáját előle, és mikor kiált hozzá, meghallgatja. Felőled lesz dicséretem a nagy gyülekezetben. Az én fogadásaimat megadom azok előtt, akik félik őt. Esznek a nyomorultak és megelégszenek, dicsérik az Urat, akik őt keresik. Éljen szívetek örökké! Megemlékeznek és megtérnek az Úrhoz a föld minden határai, és leborul előtted a pogányok minden nemzetsége. Mert az Úr a királyi hatalom, uralkodik a pogányokon is. Esznek és leborulnak a föld gazdagai mind; Ő előtte hajtanak térdet, akik a porba hullanak, és aki életben nem tarthatja lelkét. Őt szolgálják a fiak, az Úrról beszélnek az utódoknak. Eljönnek, s hirdetik az Ő igazságát az ő utánok való népek, hogy ezt cselekedte!“ (Zsoltárok könyve 22. rész)

Születtem 1882. szeptember 29-én Bánffyhungadon Ravasz György és Gönezi Róza házasságából, második gyermekül. Két testvérem volt: Bella, egy évvel idősebb; György, kettővel fiatalabb, öt éves korában meghalt, anyám hetven év múlva is siratta.

Szüleim kelementelki (maroszeiki) székelyek voltak, de oda is hosszú úton kerültek. A Ravasz családban az a szájhagyomány járta, hogy a korondi lófő Ravaszok elvetődött ága vagyunk, de ez oklevéllel nem igazolható. Annyit tudott csak megállapítani a családtörténeti kutatás, hogy a kelementelki Ravaszok őse 1699-ben lett közszékelyből jobbágy és tette le a homagiális [jobbágyi] esküt J. Lipót eszászárura. Akkor már odajutott az ország, hogy a jobbágy is jobb sorban élt, mint a szabad székely. Családunk több tagjának nevét jegyezték fel, akik az ekleziát szolgálták mint kurátorok és adjurátorok (hitős-ök, presbiterek). A kelementelki templomot anyai őseim: Székely Sámuel és főképpen Tollas István építet-

A zsolttáros könyv legdrámaibb éneke a 22. zsolttár. Olyan ellentét feszül benne, amilyen egyikben sem. A cím azt mondja, hogy az „Ajjelet hassakhár“ kezdetű ének dallamára megy, amely akkor közismert ének lehetett, ma ismeretlen. Maga a két héber szó azt jelenti: „Hajnalban a szarvasgím“. A zsolttár első része a legajgatóbb panasz még olyan szenvedésekről, amelyeknél a halál jótétemény. A második része a legforróbb diadalének. Az első fele a halál éneke, a második az élet himnusza. Jézus a kereszten, mint népének hű fia és közös hitének vallója, ki egészen benne élt az ő Bibliájában: az Ótestamentumban ennek a zsolttárnak szavaival fejezi ki érzéseit és gondolatait. Lehetetlen nem látnunk az eleve elrendelt hasonlóságot a zsolttárró és Megfeszített állapota között. Ezért találta meg benne és olvasta ki belőle a kétezer éves igehirdetői gyakorlat a kereszttitkát, a nagypéntek és a húsvét evangéliumát, az Istenember megváltói halálának jelentőségét. A megcsúfolt Isten és a

megdicsőült ember képét. Egyszóval: az Életet a halálban.

Tökéletes Isten, tökéletes ember

Hitünk alaptétele és legfőbb titka az, hogy Jézus Krisztus az Istenember. Tökéletes Isten és tökéletes ember, mert az Atyával egylényegű Fiúisten emberi testet vett magára, és megjelent a látható világban, a térben és az időben, a történelemben, mint az a konkrét személy, akit a názáreti Jézusnak neveztek.

Ezzel élete és halála meg volt pecsételve, mert ez a világ bűnös világ volt, hiszen ő éppen ezért jött. Kiderült, hogy ha az ember ördög, egész jól megél ebben a világban, de ha Isten: akkor meg kell halnia. Csak azt tette és mondta, amit Isten tett és mondott benne és általa, s íme, ott függ a kereszten. Körülötte tombol a bűn forgószele: elszabadult minden erő, ami az emberben bestiális vagy démoni. Ott kavarg az akkori egyház, a politikai hatalom, a nemzeti gőg és a brutális elnyomás, a nép, a vének, az ifjak s

mindnyájan egyek egy vak szenvedélyben, ki kell dobni a világból azt az embert, aki olyan, mint Isten: szent, igaz, jó, tiszta, csupa segítség és csupa szeretet. Soha ilyen egyetértést! Egyszerre megtudta a világ, hogy Isten és a bűn nem férnek meg együtt. Le kell számolniuk egymással. Ez a leszámolás a kereszt: az Istenember halála, amely két dologból áll: Isten megalázásából és az ember felmagasztalásából.

Az elhagyatottság

„Én Istenem, én Istenem, miért hagytál el engemet?” – szólal meg az Ige Jézus ajkán, s jelzi, hogy ez a mélypont. A Nadír. Kálvin János azt mondja erről az ígéről – amelyet Márk evangéliuma az eredeti arámi nyelven jegyez fel –, hogy ez Jézus igazi „poklokra szállása”. Jézusra nézve ez azt jelenti, hogy megkóstolta a kárhozatot. A kárhozat lényegében nem más, mint kívül esni az Isten gondviselő szeretetén. A hitetlen ember ezt észre sem veszi, sőt jól érzi magát, de minél hívőbb valaki, annál rettenetesebb reá, hogy Isten elhagyta. Különösen áll ez Jézusra, aki tökéletes egységben élt Istennel. Aki maga mondta: én és az Atya egy vagyunk. Aki engem lát, az Atyát látja. Egyedül a Fiú ismerte az Isten atyaságát, most, íme, ez az ő Istene, ez az ő Atyja hagyta el az ő Egyszülött Fiát, s lett ellensége neki. Olyan pillanat ez, mint amilyen Izsák lelkébe nyilallott bele, mikor meglátta a Mória hegyén atyja kezében felvillan-

ni a kést, hogy egyetlen fiát leszúrja vele.

Ez a testet öltés utolsó stációja. Embersége miatt megízlelte, Isten létére, mi a kárhozat. Mert ide is eljött értünk, hogy ezen a végső ponton ragadjon meg. Ezzel megmutatja nekünk: hiába kedélyeskedel, eszel-iszol és szeretkezel s nevensz azokon, akik az Istent félik, ez csak addig lehet, amíg azt hiszed, azt képzeled, hogy Isten nincs, aki ver és áld, elhagy és felénk fordul, aki a maga számára teremtett, s ha alkalmatlanok vagyunk rá, úgy vág a szemébe, mint a megdöglött cementet a kőműves –, de ha megtudod, ha megtapasztalod, hogy van, sőt egyedül ő van igazán.

A csúfolás

A megaláztatás második vonása a megcsúfolás. Az Isten Fia megízleli a kárhozatot, s íme, a testvér kiröhögi. Értjük-e a zsoltár gyötrelmes líráját: féreg vagyok, nem férfiú, embereknek csúfja és a nép utálat. Akik engem látnak, mind félrehúzzák ajkaikat és hajtogatják fejüket: az Úrra bízta magát, mentse meg őt, szabadítsa meg őt, hiszen gyönyörködött benne. Mint egy utolsó gonosztevőt – bitófán végzik ki. Ha megfigyeljük Jézus megcsúfoltatását, azt találjuk, hogy megcsúfolták mint prófétát. Fejét elfődték, nádbottal verték, s azt kérdezték: prófétáld meg, ki ütött. Megcsúfolták mint főpapot: másokat megtartott, magát nem tartotta meg, célozván arra, hogy a főpap nemcsak a népért, hanem

ték. Segítségük a Ravasz-esaládból tellett ki, mert ez volt a község legnépesebb és legmódosabb „colonus”, telepes esaládjá, jobbagysorba került szabad székelyek. Ezek közül nem egynek a nevét beöntötték a harangokba, ha éppen akkor szolgáltak, de az érebe öntött nemesleveleket is elsöpörte a világháborúk vihara, amikor a harangokat leszedték ágyúknak.¹

Még egy fiú ragaszkodott hozzám nagyon: Csúnya, a cigánybíró fia. ...az öreg Csúnya, a legfeketébb, a legkomorabb, a legszigorúbb, a legméltóságosabb cigány, véreinek ostora és reprezentánsa. Mikor végigment közöttük, a terhes asszonyok (és leányok) elbújtak előle, nehogy jesztét vegyék [megijedjenek tőle] és időtlent szüljenek. Ennek a kegyetlen nagy személynek volt egy érzékeny oldala. A fia. A kis Csúnya. Aki még

először magáért szerzett engesztelést. És végül megcsúfolták mint királyt, s csúfságból királlyá koronázzák. Csúfondárosan hajbókolnak előtte a legmagasabb méltóságok: egészséggel zsidóknak királya! Csúfolják benne Isten testté lett Igéjét, csúfolják benne a Fiú hitét, csúfolják benne az Atya szerelmét gyermekei iránt. Csúfolják a szenvedését azok, akikért hordozza, s csúfolják a halálát azok, akikért leteszi életét.

A halál

Az egésztestet befejezi és kicsúcsosítja a halál, a kínhalál. Vegyük a fizikai fájdalom maximumát, amit egy fiatal, egészséges szervezet el bír viselni, azaz, hogy az sem tud elviselni. A test egész súlya négy óriás seben csüng. A vérkeringés elakad, az erek megfeszülnek, a tűző nap, a forró szomjúság, fulladás vagy szívgyörcs. „Mint a víz, úgy kiöntettem: csontjaim mind széthullottak; szívem olyan lett, mint a viasz, megolvadt belső részeim között. Erőm kiszáradt; mint cserép, nyelvem ínyemhez tapadt és a halál porába fektetsz engemet“ (15, 16). A halál már itt a legnagyobb jótétemény. De mi ez ahhoz a lelki kínhoz képest, amit el kell viselnie! A gyűlöletnek forgószele csap feléje és szinte perzseli – azért, mert ő szeretett. Ott látja népe vezéreit, a főpapokat, írástudókat, a véneket. Keresi tanítványait – már csak kettőt lát közülök. (Édesanyja Jánosba fogózik... lesz fia!) Ugrálnak, tapsolnak a jövő-menők, egy néma, akit meggyógyított, lehangosabban üvölti: feszítsd meg; egy béna, akit lábra állított, táncol örömeiben; ott az,

akinek száradt kezét éppé tette, az öklét rázza rá; gyermekek, akiket megáldott, sivalkodva átkozzák nevét. Jeruzsálem népe üvöltöz itt, amelyet szeretete szárnyaival takart be, mint az anyamadár fiát, Izrael népe veti ki, amellyel egy testté vált az inkarnációban.

Ő pedig szenved és imádkozik. Szenvéde, engedelmissége, imádsága a legnagyobb aktivitás, a legnagyobb erő kifejtés, az örökkévaló igen.

„De te Uram, ne légy messze éntőlem, siess segítségemre...“ Igen, ott van mellette az Atya, átöleli elhanyagolt fiát. „Elvégeztetett!“ – sóhajt fel a Fiú, és a megcsúfolt és elkárhozott Istenember meghal a kereszten egy atyai csókban.

Igen.

A győzelmes ember

De harmadnapra kiderült, hogy ez a halál dicsőségesebb és győzelmesebb aktusa az Atyának, a Fiúnak és a Szentléleknek, mint maga a teremtés. Szent mag, amelyből új világ nő ki. Egy új mindenség, lelki univerzum kezdete.

Nevezhetjük elégtételnek; engesztelő áldozatnak, váltságpénznek, szent kapunak, de általa, belőle elibénk lép az Élet fejedelme, a Királyok Királya, a feltámadott Úr. Halála út és eszköz volt uralkodó céljának elérésére.

Bűnbánattal, hittel hódoljatok neki! Nézzétek, hogy sietnek feléje a lelkek. Tamás kezét sebeibe rejt: „én Uram és én Istenem!“; Péter a kebelén zokog: „te tudod Uram, hogy szeretlek téged“, Pál hadat indít ellene, de összergyogy a lábainál: „Saul, Saul miért kergetsz engem“? Hogy hívja magához a nagy bizonyágtéveket:

apjánál is feketébb, esúnyább és szigorúbb volt. Ez ragaszkodott hozzám oktalan vonzalommal s emiatt az öreg Esúnya is szívébe zárt. Pláne mikor megtudta, hogy engem is úgy kényeztet anyám, mint ő a fiát. „Annyi meleg ruhát húz arra az anyja még nyáron is - mondogatta, hogy ha üvegre esik, az sem törik el. • (Ebben volt is valami kis igaz). Egyszer aztán arra a nagylelkűségre szánta el magát az öreg Esúnya, hogy vett egy krajeárért egy szép, nagy, átlátszó, belül is cifrán iratos cukorgolyót, betette a fia szájába azzal a szigorú parancsal: „de csak a felét szopd el, te tolvaj, akkor odaadod a Laesikának, s ű sopja végig •. Most is előttem áll a két Esúnyának megdöbbsent, tanáestalan area, mikor ezt a nemes ajánlatot nem fogadtam el. Az első pár ember, aki komolyan esalódott bennem.”²

ott megy Augustinus, Assisi Ferenc, Luther, Kálvin. Hány mártír-szempár tapad rá a cirkszok porondján, vesztőhelyeken és kízókamrákban, és „nem látnak mást, csak Jézust egyedül“. Béküljete meg az Istennel, kéri ellenségeit, s íme: ez arcul ütötte, s most ő lecsókolja bűnbánata könnyeit; ez ruhájára sorsot vetett, s most didergő meztelenségét érdeme királyi palástjával eltakarja. Ez szíven szúrta, s most szívébe fogadja; ezek átkozták, s most, hogy bűnbánatukban a földön hevernek, felemeli őket: „jöjjetek, én Atyámnak áldottai!“ Valóban: „nem veti meg és nem utálja meg a szegény nyomorúságát és nem rejti el az ő orcáját és mikor kiált hozzá, meghallgatja.“ Halljátok-e ezt a világon át zengő kiáltást Grönlandtól a Tűzföldre?

A zsoltáríró egyre fokozza a csodat. Áldozati lakomát rendez, s azon megvendégeli a barátait. Van-e felségesebb áldozati lakoma, mint amellyel ő vendégeli az övéit: megtöretett testének és kiontatott vérének lakomája. Oh, ti boldog éhezők és boldogabb jóllakottak: éljen a szívetek örökké!

Nemcsak hív, hanem küld is: „Megemlékeznek és megtérnek az Úrhoz a föld minden határai, és leborul előtted a pogányok minden nemzetsége.“ Ez a misszió látomása. A Biblia már ezer nyelven beszél a bűnös emberhez, és a „tegyetek tanítványokká minden népeket“ ma már nem azt jelenti, hogy a fehér faj prédikál a színesnek, hanem hogy Ázsia Ázsiát misszionálja, és Afrika Afrikát. „Mert az Úré a királyi hatalom s ő uralkodik a pogányokon.“

S mint utolsó, angyali finálé, megszólal a jövődő kardala, születendő századok éneke: „őt szolgálják a fiak, az Úrról beszélnek az utódoknak. Eljönnek és hirdetik az ő igazságát az utánok való népeknek, hogy ezt cselekedte.“ És az Egyház bizonyágtétele, az örök prédikáció hangzik tovább és nő, még ha el is hallgat itt-ott egyik ajak, és nem egyforma tisztasággal hirdeti is Jákób minden ivadéka és Izrael minden magzata. A néma és a hangos igehirdetés együtt beszél tovább: meghalt a mi bűneinkért és feltámadott a mi megigazulásunkra.

Élet a halálban!

S most egy pillanatra nézd meg – mint egy tükörben – a te életedet az ő halálában. Meghalt az ő keresztye alatt a te óembered és feltámadott-e az új? Ha ezt elmondhatod, akkor nézd meg halálodat az ő életében. Milyen békés, boldog, dicsőséges... Úgy, amint mai énekünk utolsó verse (341. ének) mondja:

*Légy pajzsom és reményem
Ha kétség látogat.
Véssem szívembe mélyen
Kereszthalálodat.
Rád nézlek, rád szüntelen
S ha majd szívem megáll,
Öleljen át a lelkem
Így halni: jó halál.*

Így élni jó élet.

Kálvin tér – Nagypéntek, 1957. április 19.

*T*ermészetesen, egyáltalában nem tudtam, „költő“, „író“, vagy „tudós“ leszek-e. Írtam verset, néha prózát és sok értekezést. Minden értekezésem egyszersmind szépírói vállalkozásba ment át, sok-sok szónokiassággal. Nem tudtam egy nemzetgazdasági pályaművet sem befejezni, hogy egyikét bukfcencet ne vessek a fellegekben. S nem tudtam olyan verset írni, hogy ne legyen benne valami logikai teketória. Különben is akkor az ötletversek voltak divatban. Leghamarabb azt vettem észre, hogy nem tudok elbeszél-
ni. Ha azt akartam elmondani, hogy a szenvedély erősebb, mint az erkölcs, nekem könnyebb volt ezt elmélkedésben, orációban, vagy értekezésben elmondani, mint kitalálni egy mesét arról, hogy egy szerzetes (vesztaszűz, hindu remete stb.) beleszeret valakibe és megszegte a szüzességi fogadalmát és halállal büntették vagy öngyilkos lett. Az tehát nem

Az istentisztelet liturgiája:

1. „Méltó vagy Uram, hogy végy dicsőséget és tisztességet és erőt, mert te teremtettél mindent és a te akaratodért van a teremtett mindeniség.“ (Jel 4, 11)

„Méltó a megöletett Bárány, hogy vegyen erőt és gazdagságot és bölcsességet és hatalmasságot és tisztességet és dicsőséget és áldást.“ (Jel 5, 12)

2. Kegyelem néktek és békesség...

3. 459. ének 1-2.

4. Lekció: Fil 2, 5-11

5. Bűnvallás. A keresztt mutatja: mi azok közé tartozunk, akik megölték őt. Siratják, akik átszegezték. Mivel cselekedtük ezt? Esedezés irgalomért.

6. Feloldozás. „Nem abban van a szeretet, hogy mi szerettük Istent, hanem hogy ő szeretett minket, és elküldötte az ő Fiát engesztelő áldozatul a mi bűneinkért.“ (1Ján 4, 10)

7. 341. ének, 1. 2. 3. (Oh Krisztusfő, te zúzott)

8. Imádság. (A keresztt prédikációja jelkívánók, bölcsességet keresők, de a hivatalosoknak Istennek hatalmát és Isten bölcsességét)

9. Igehirdetés

10. Ének 333. 7. (Uram, e szent vért tekintsd meg)

11. Nagy imádság. (Magasztalás: a szeretet nagysága. Hálaadás a kegyelemért – lekcióna! Magasztalás: minden nyelv vallja. Könyörgés: megbékélés. A naponkénti meghalás és feltámadás. Intercesszió: A szenvedőkért, betegekért. Haldoklókért. Rabokért, bujdosókért. Sötétségben ülőkért. Hitetlenekért. Vezetésért bűnbánatra. Az egyházért. Isten országáért.) Csendes perc.

12. Miatyánk

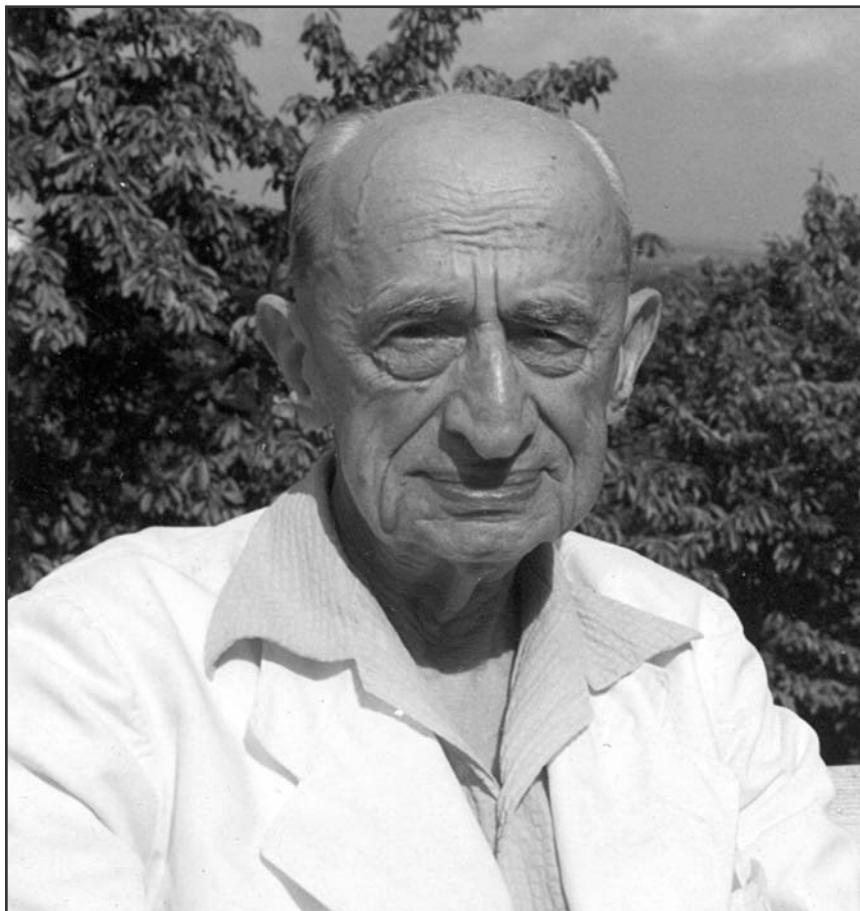
13. Adakozás

14. 468. ének 1-6.

15. Áldás

---

*Nyomtatásban megjelent: „Te csak hang vagy..“ – *Ravasz László* kéziratos prédikációi című kötetben. Kiadja a Dunamelléki Református Egyházkerület és a Pócsmegyer-Leányfalui Református Egyházközség, 2007.

DAMÁSDI LUCA

RAVASZ LÁSZLÓRÓL KÉRDEZTÜK...

- beszélgetés Dr. Bibó Istvánnal, Ravasz László unokájával -

Lényegében 14-15 éves koromban ismertem fel, ki is valójában a nagyapám. Mindez 1956-57-ben történt, amikor két sorsdöntő élményben volt részem. Az egyik a kamaszkori megtérés (ettől kezdve tartom magam hívő embernek), a másik 1956, a forradalom, ami szinte egyszerre felnötté tett, apám börtönbe került, anyám dél előtt és este is tanított, hogy el tudjon tartani bennünket. A kishúgomra nekem kellett vigyázni, és a háztartásból is ki kellett vennem a részesemet.

Miközben apám és nagyapám 1956-os szereplése rádöbentett egy sor politikai kérdésre, nagyapámra úgy találtam rá, mint egy hiteles hívő emberre, aki még 80 évesen is tudott számomra olyat mondani, ami válasz volt a kérdéseimre. Azt is tudtam, hogy mindenféle igazságtalan vádak érik őt az '56-os és a két világháború közötti szereplésével kapcsolatban. Közben kezdtem érzékelni, különösen ahogy a készülő emlékiratainak néhány fejezetét 20 éves fejjel átolvashattam, hogy ő is érzi, hogy bizonyos vádokban van igazság, de teljesen el volt zárva a külvilágtól és nem volt meg a lehetősége arra, hogy ezekre válaszolhasson.

Amikor Vezér Erzsébet interjút készített vele az Ady-kérdésről, szóba kerültek a zsidótörvények. Utólag Vezér Erzsébet – aki családjánál fogva is érintett volt ebben a kérdésben – nekem elmondta, hogy amit a nagyapámtól akkor hallott, az ő számára megrendítően hiteles bűnbánat volt.

Én is tanúsíthatom, hogy Ravasz László képes volt saját magát is önkritikusan szemlélni, és valószínűleg tudott volna a nyilvánosságnak is mondani valami hiteleset ezzel kapcsolatban, de ennek minden lehetőségét elvették tőle. Az előbb említett interjút 1969-ben készítették, de az egyházi sajtóban is csak 1987/88-ban jelenthetett meg. És mindezt azért, hogy Ravasz Lászlóra ne vessen jó fényt senki, se egy interjúkészítő, se ő maga. Ne magyarázhassa meg, hogy mit miért tett.

Az Egyház akarta őt valamilyen szinten rossz fényben feltüntetni?

Nem rossz fényben feltüntetni, hanem rossz lelkiismerettel agyonhallgatni – legalábbis nagyapám életében –, és nem az Egyház, hanem a

fenyegetett, hogy rossz novellákat írjak, bár próbálkoztam vele. Még rosszat sem tudtam írni. Verset elég gyakran írtam, mindenféle lírai fajtát (elbeszélőt alig) s bizony 25 évem körül jártam, mikor megláttam, hogy ez sem az én expresszióm [kifejezési formám]. Hetedik gimnazista koromban írtam egy burleszk komédiát versben, amihez a zenét Pallós Pista osztálytársam írta volna. Rejtgetni kellett, mert a szöveg diákosan malac volt. Elhelyeztem tehát a padlásunkon, az eresz egyik részében. Megfeledkeztem róla. Már püspök voltam, mikor egyszer azt mondja édesapám: „Mikor újra fedtettem a házat, az úcs valami kéziratot talált ott eldugva. Neked volt egy szindarabod, vagy miesodád. Én bizony elégettem.” Soha még szerzőnek műve elégetése nagyobb örömet nem szerzett.”³

Magyarországi Református Egyház hivatalos vezetése, amely egyszerre volt kiszolgáltatottja, lekötelezettje és kollaboránsa a Kádár-rendszernek, és elfogadta azt, ahogy ő politikai oldalról ellenforradalmi, antiszemita püspöknek volt beállítva. Ez neki nagyon fájt, de főleg az, hogy nem volt lehetősége válaszolni. Kádár Imrének volt egy könyve, ami 1957-ben jelent meg *Egyház az idők viharaiban* címen. Ebben nagyapám 1956-os szerepléséről igen negatívan írt, és természetesen ez is bántotta az öreget. Eközben azonban azt láttam, hogy ő lelki egyensúlyát tekintve szilárd ember, lelki torzulás nem jelentkezett rajta. Nekem mint kamasznak, aki mindig kritikusan nézi a felnőtteket, nem volt kérdés, hogy ő komoly hívő ember. Sokat jelentett ez nekem.

Nyáron többnyire Leányfalun nyaralt a család. Nekünk, unokáknak minden vasárnap tartott egy kis vasárnapi iskolát, rövid bibliamagyarázattal, énekléssel. Mi, nyolc-tíz évesen talán azt szerettük a legjobban, hogy utána mindig kaptunk egy kis csokoládét vadszőlőlevélbe becsomagolva. Ezek a vasárnapi iskolák is sokat jelentek a későbbi életünkben.

Számunkra érdekes, hogy Ravasz László milyen ember volt. A teológiai nézeteiről sokat olvasunk, tanulunk, de mint embert talán kevésbé ismerjük őt.

Jó humora volt, nem abban az értelemben, hogy gyártotta a vicceket, hanem nagyon jóízűen anekdotázott, nagyon jókat tudott nevetni. Voltak olyan 19. századi elvei, melyek a saját neveltetéséből fakadtak. Például a füttyülést közönséges dolognak tartotta, mindig ránk szólt, mert azt az utcagyerekek és a kocsisok szokásának tartotta.

Szigorú volt, de nem beszélt bele abba, hogy a gyerekei hogyan nevelték az unokákat. Bizonyos dolgokat nem lehetett mondani a jelenlétében, ami ma már nemhogy szabadszájúságnak nem számít, hanem természetes. Ugyanakkor szívesen látta szüleimnek azt a nagyon kedves barát-nőjét, Sárközi Mártát, Molnár Ferenc szabadszájúságáról is híres lányát, aki nagyon szellemeesen tudott történeteket mesélni, olyan szavakat is használva, amelyeket mi nem mondhattunk ki. Mivel ismerte hogy Sárközi Márta hogyan támogatta az igazi írókat, a jobboldalinak bélyegzettek is az 50-es években, azt tartotta róla, hogy cselekedetei keresztyénibbek, mint sok ke-

resztyén – amúgy kifogástalan – verbális megnyilvánulásai. Annak ellenére, hogy szigorú volt, nem volt prűd, nem volt humortalan, tudott nevetni helyzeteken. Egyszóval üdítő volt, unokájának lenni is. 1972-ig nagyapám teljes szellemi frissességben volt és vendégeket is szívesen fogadott.

A közéleti és a magánember dualizmusát, hogyan élték meg a nagypajukkal szemben?

Politikai kérdésekről keveset beszélünk, az benne volt a levegőben. Utólag sajnálom is, hogy keveset kérdeztem. Ha az ember gyermekfejjel kinyitotta a fülét, sok mindent hallott és megértett, ha éppen nem is fogta fel azt a maga valóságában.

1956-ban milyen szerepe volt Ravasz Lászlónak?

1956 sok szempontból a váratlan események éve volt. A forradalom hatására sorra lemondtak

a kommunistákkal kollaboráló egyházfunkcionáriusok, aminek következtében egyfajta vákum keletkezett.

Október 28-29-30-án már jöttek a kérdések, kérések, felkérések nagyapámhoz, hogy mi legyen. Ő ismerte az egyházi törvényeket és azt mondta, hogy nem vállalja újból a püspökséget, csak addig hajlandó az ügyeket átvenni, amíg egy szabályos, új választáson mást nem választanak meg.

Személy szerint Pap Lászlót támogatta mint leendő új püspököt. Igyekezett az egyházi törvényeket mindenképp betartani, hogy utólag se lehessen megtámadni. Nem arra számított, hogy visszajönnek az oroszok, ettől függetlenül ügyelt arra, hogy minden szabályos legyen. Azonban a forradalmi viszonyok miatt ez akkor kivitelezhetetlen volt, hiszen még egy olyan testületet sem lehetett összehívni, amelyik elfogadhatná az egymást követő lemondásokat. A vidéki pap természetesen nem hagyta ott a feleségét és a gyülekezetét, mikor a szomszéd

Jó volt szorgalmasan járni az előadásokra, olvasni a könyvtárban, készülni a kollokviumokra s aratni a sok kitűnő és díszes ívet. De ez nálam csak egy évig tartott. A második évben már elkapott a gép: az ifjúsági élet.

Egy szobában laktam Ady Lajossal, az Ady Endre testvéröccsével. Ady Lajos már akkor egészen Ady Endrében élt, hogy úgy mondjam, vidéki fiókjá volt. Mivel nagyon belső kapcsolat létesült Ady Lajos és közötttem, egyszer csak azt vettem észre, hogy én is Ady Endrében élek. Ismerem a szokásait, bámulom a különességét, figyelem az ízlését, orákulumnak tartom minden nyilatkozatát. Mindenáron újságot akartam írni én is, mint Ady Lajos.

Nemsokára módunk lett rá. Az egyetemi ifjúságban két párt alakult ki: a jobboldali, a nacionalista-keresztyén és a baloldali, a humanista-liberális. Mi, Ady Lajossal, szível-lélekkel az utóbbihoz tartoztunk, azt hiszem, az Ady Endre észre sem vett magnetizmusának hatása alatt. A teológus ifjúságot a Márton Árpád megnyerésével beírtattuk az Egyetemi Körbe, a választásnál a mi listánk győzött, mi lettünk a gazdák az Egyetemi Kör helyiségeiben és a mi kezünkbe került az ifjúság orgánuma, a Kolozsvári Egyetemi Lapok. Klubélet és lapszerkesztés! Minden vágyunk teljesült.⁴

városban lőttek, hiába volt zsinati tag.

Nagyapám tehát egy interregnumban, ideiglenesen vette át az ügyeket, és november 1-én a református egyház nevében rádiónyilatkozatot tett. November 4-én alig lehetett lebeszél-
ni arról, hogy bemenjen a Kálvin térre prédikálni, mert lőttek a városban, de 11-én már prédikált, pedig még elszórtan akkor is lőttek. Akkor már látszott, hogy itt nem lesz tisztújítás. Akik korábban lemondtak szép lassan visszavonták a lemondásukat. Az Állami Egyházügyi Hivatal is szépen visszaerősödött, és akkor már nagyapámmal nem is voltak hajlandók tárgyalni, a kitérést váltogatták az egyre fenyegetőbb üzenetessel. Mindezek ellenére számára a legfontosabb mégis az volt, hogy minden vasárnap prédikálhasson a Kálvin téren.

1957. áprilisáig volt lehetséges. Akkor végleg visszavonult Leányfalura. A további évtizedek viszonylag nyugodtan teltek. Mint utólag kiderült, állandóan figyelték ot, és jelentéseket írtak a mindennapjairól, de mi, unokák akkor ebből semmit sem vettünk észre.

ESZTERGÁLY ELŐD GÁBOR

RAVASZ LÁSZLÓRÓL KÉRDEZTÜK...

- beszélgetés Dr. Hegedűs Lóránttal -

Hegedűs püspök úr személyes ismerőse, jó barátja volt Ravasz Lászlónak. Kapcsolatukról elmondható, hogy több volt, mint munkakapcsolat, több volt mint a Püspök és az ő segédlelkészének a kapcsolata. Hogyan ismerte meg Ravasz Lászlót, hogyan kezdődött ez a személyes ismeretség?

Életemnek legnagyobb kincsei közé tartozik Ravasz Lászlóval való személyes kapcsolatom. Diákkoromban ragadott meg a rádió át is az igehirdetésének magas nívója, elragadó ereje: az a klasszicitás, az a tökéletes tartalom és formai egység, amely belőle áradt. Ekkor fogalmazódott meg bennem, a balatonszárszói SDG konferencia után, hogy a teológiára jelentkezzek. Hajdúnánásról ezért nem a Debreceni, hanem a Budapesti Teológiára mentem csak azért, hogy Ravasz Lászlót hallhassam. 1949-től 1953-február 8-ig, ha lehetett, csak őt hallgattam a Kálvin téren.

1953. február 8-i igehirdetésében a gyűszű és a korszó példázatát idézte, miszerint a „bánffy-

hunyadi gondnok megbízást kapott a lelkészétől, hogy az elhasználódott úrvacsorai korsók helyébe újakat szerezzen be. Néhány nap múlva megjelenik a gondnok két, egyenként 150 literes korsóval. Mire a lelkész: - De gondnok uram, ebből hogy tölthetünk a kelyhekbe az Úr asztalánál? - Hát azt nem tudom, Tiszteletes úr, de a Krisztus vééréért nem lehet gyűszűvel menni“. – Mi is ne gyűszűvel menjünk Krisztus vééréért, hanem a szívünk egész korsójával. Engedjük, hogy megtöltsön bennünket az ő vérének bűnbocsánatot és kegyelmet hozó italával, és legyünk mindvégig teljesen az Övéi. Az istentisztelet végén döbbenet hallgatta a gyülekezet, amint bejelenti, hogy egy hónapra szabadságra megy, majd onnan végleg nyugdíjba vonul. Siettem a lelkési hivatalba, hogy utolérjem, de akkor már egy autóval hazament. Így aztán csak a Bimbó úti lakásán, és majd a leányfalui házában találkozhattam vele, és a házi istentiszteletein épülhettem általa lelkileg.

1955-től bicskei, majd 1956-tól 1958 elejéig

1904-ben letettem az első lelkészi vizsgát. Az ószövetségi exegézis megkínzott. Meg kellett állapítanom, hogy nem lehet egy hét alatt háromévi zsidó nyelvi anyagot jelesre megtanulni. A zászló beesületét a predestinációról írt dolgozatom mentette meg. Azután felszabadultam a lecketanulás és colloquiumok terhe alól. Második lelkészi vizsgálatomra az egyházjogból írtam dolgozatot, amelyben a gyülekezet és az „una sancta” relációit tapogattam, a magyar egyházjog keretei között.⁵

Diákori szerelmeimről nem beszélek. Ezek jönnek és mennek, mint a futófelhők. Nem marad utánuk semmi, csak néhány vers, az is csak arra való, hogy egyszer elégesse az ember. (Én néhánynak megkegyelmeztem s beírtam egy füzetbe *Hét sovány esztendő* cím alatt.) Egészen más a házasság. Az: sors; méginkább: predestináció.

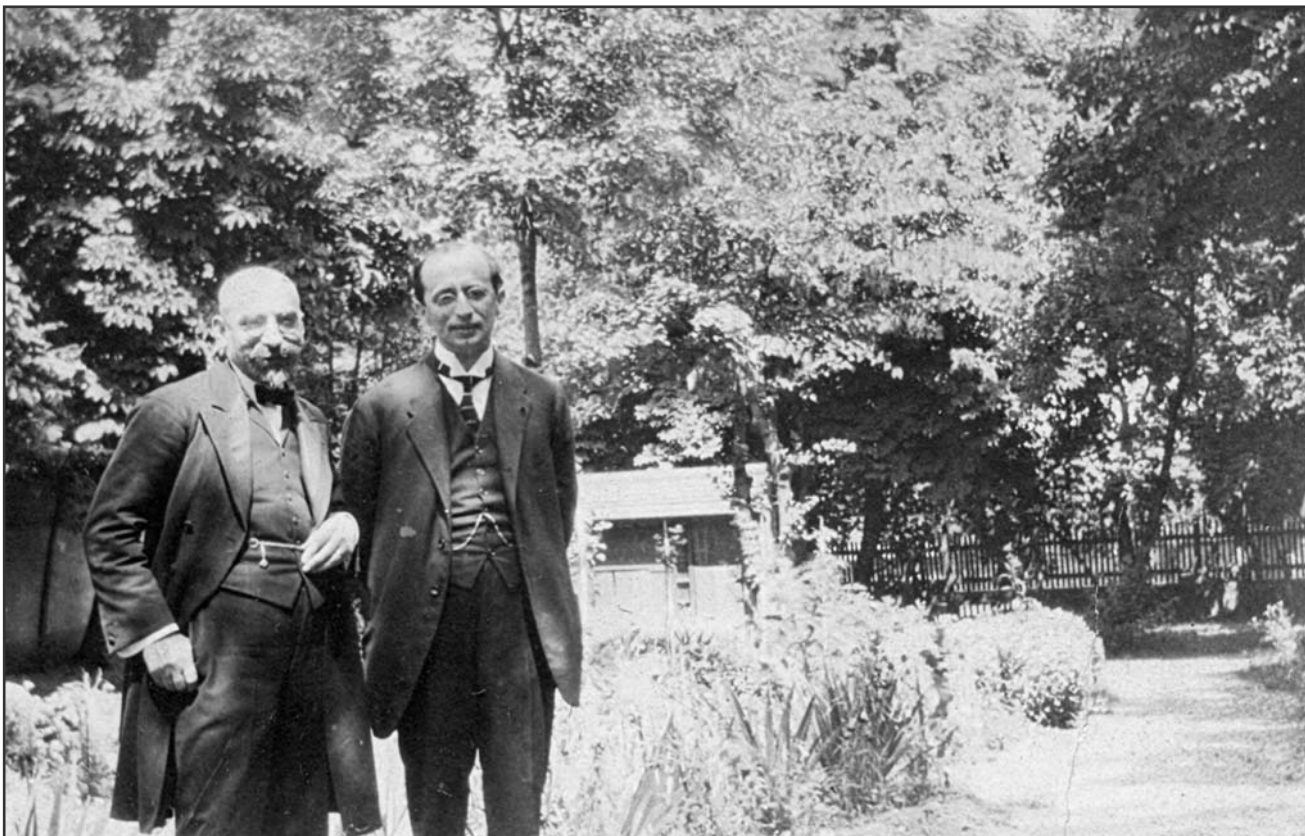
Kálvin téri káplán voltam. A forradalmat követően visszahoztuk Ravasz Lászlót a Kálvin térre, és így november 11-től 1957. április 14-ig, Nagypéntekig hallgathattuk ismét, amikor is immár véglegesen lehetetlenné tették, hogy hirdesse az Igét.

A vele kapcsolatos élményeim közül szívesen emlékszem vissza arra az esetre, amikor egyszer a könyvtárszobájának a padlója gombásodni kezdett és felajánlottam, hogy segítek ki- és bepakolni a könyveket. Miután lefertőtlenítették a szobát, az unokájával együtt ismét visszapakoltuk a könyveket, majd ajándékként és köszönétként elküldte nekem Baksay Sándor saját kezével írt imádságos könyvét. A könyv belső címlapjára egy előszót is írt nekem: „*Baksay Sándor saját kezűleg írt imádságai*”; utána: „*Hetessy Kálmán kecskeméti lelkipásztortól kaptam és adom utólagos megőrzésre*”; megint kiemelve: „*Hegedűs Lóránt kedves tanítványomnak, Leányfalu, 1960. október 14.*”. És aláírás: „*Ravasz László*”. Egészen megragadott ez a csodálatos ajándék, de másnap visszavittem Leányfalura és azt mondtam neki: „*Ne haragudjon, Laci bácsi, de egy ilyen egyháztörténelmi emléket nem lehet egy monori segédlelkész könyvtárában őrizni. Ez egyedül Laci bácsi könyvtárában van méltó*

helyen.” – Nem engedte, hogy püspök urazzuk, csak a „Laci bácsit” engedte. Erre azt mondta, hogy: „*Kedves Lóri, hogy mondhatsz ilyet! Ezt én a tanítványomnak adtam, és éppen ezért ez most már a tied. Hát nem vetted észre, mit írtam az előszóban?* - De – mondtam – *hogyne vettem volna észre. Nagyon köszönöm is. Az kiszakíthatatlanul benne is fog maradni. S ez nekem a legnagyobb kitüntetés. - Akkor mégsem értetted meg igazán, hogy mit jelent. Hát nem látod, hogy két volt püspök között ott van egy leendő harmadiknak a neve?*” Ezt 30 évvel a püspökké választásom előtt mondta, és ezért ez a könyv máig az egyik legbecsesebb könyvem. Most is ott van a Ravasz László Emlékszobában.

Az 1956-os esztendőben, szűk fél éven át szolgált Ravasz László mellett, mint segédlelkész. Milyen élménye van erről az időszakról. Milyen ember volt ő például egy presbiteri ülésen?

Elsősorban személyes és közvetlen. Remek humorú és a lángelme egyszerű nagyszerűségének embere. Egyszer azt mondta, hogy „*a klasszicitást már nem tekinthetjük elismertnek a közvéleményben, ezért azt úgy kell megszólaltatni, hogy leszállunk a mai tudathoz, mert amik nekünk*

magától értetődők voltak, azok manapság egészen ismeretlenek. Például a kisunokám megkérdi, hogy: *nagypapa, Homérosz írta az Iliászt, vagy Iliász írta a Homéroszt? És amikor én nagy felháborodással kezdtem volna mondani, hogy ilyen tudatlansággal, hogy lehet valaki diák, akkor visszakérdezett: nagypapa, nem mindegy az?*“

Egyszer felhívta a figyelmet arra, amikor köszönteni akarták, hogy a lehető legegyszerűbben tegyék meg, mert nehogy úgy járjanak, mint az egykori gondnok, aki egy püspöki látogatás alkalmával Ravasz-stílusában akarta köszönteni magát Ravasz Lászlót. Amikor ott körben állt az egész gyülekezet meg a környező lelképászorok, meg méltóságok, a gondnok belekezdett a köszöntőjébe: „*Kedves Főtisztelendő..., jaj bocsánat, akarom mondani Főtiszteletű úr... Keblünk illatos koszorúi..., keblünk illatos virágaiból a koszorút, ízé...*“ – megakadt, megtöri az izzadt homlokát, és ekkor megszólalt a püspök: „*Ugye drága testvérem azt akarta mondani, hogy Isten hozta? - Azt én, a fene egye meg, csak sokkal szebben.*“ Szóval egyszerre volt kedves, és közvetlen. Mindenkit bátorított és mindenkit megértett.

A forradalom leverését követően többen beszélgettünk, hogy az Ige és az Isten országának diadala nyilvánvaló, de a forradalmat mégis leverték, és hát kérdés, hogy bennünket itt hagy-

nak-e, és a forradalom igazságát ezután mindenestül semmivé merik-e tenni. „*Nem merik, dehogyan merik*“ – horkant fel a hallgatóság. Ő pedig így szólt: „*Én nem tudom, hogyan gondolkodtok ti azt, hogy merik, vagy nem merik. Én inkább úgy látom, hogy olyan a helyzet, mint a drótos tót esetében, aki a grófnál a betört ablakot szeretné kijavítani, de a gróf kutyája mindig ott csahol a háta mögött. Aztán odaszól a grófnak, hogy vigye már el azt a kutyát, mert nem tud tőle dolgozni. Mire a gróf azt mondta: Nem tudja maga, hogy ettől nem kell félni, mert amelyik kutya ugat, az nem harap? Azt feleli a drótos tót: Én tudom, de vajon a kutya tudja-e? - Azaz: én nem tudom, hogy a ti sejtésetek igaz-e, hogy nem fogják merni a forradalom igazságait megsemmisíteni, de vajon ők tudják-e, hogy nem merik?*“

Ravasz László szeretett képekben beszélni. Ő magáról is sok anekdota szól. Fel tudna néhányat eleveníteni?

Az egyik alkalommal, mikor generális vizitációra ment, az istentiszteletet megelőzően, a helyi lelkész kiültette őt a lugasba és elnézést kért, hogy neki, meg a feleségének a püspöklátogatás és az ünnepi fogadás miatt át kell menniük a templomba és a gyülekezeti terembe rendezkedni. Szép májusi idő volt. Elvonult a sza-

A püspök kisebbik leánya : Margit, negyedéves képezdész volt, amikor én titkár lettem az apjánál. Testvérbátyjai: György és Gábor, jó barátaim. Sokat voltam együtt Margittal, a tisztes távolság legszigorúbb megőrzése mellett. Az öreg Bartók házában ismeretlen fogalom volt a fraternizálás [eimboráskodás]. Én őt holtá napjáig méltóságos úrnak szólítottam. ő is urazott, még azután is, hogy 1907 őszén megkértem a lányát s arról beszélgettünk, karácsonykor legyen az esküvőnk vagy nyáron. Mikor letelt a szolgálatom s indultam külföldre, megmondtam Margitnak, menyire szeretem s milyen rég szeretem. De csak a kezét esóköltam meg.

1907. okt. 6-án kértem meg Margitot. Apja 1907. dec. 19-én hirtelen meghalt s mi a legmélyebb gyászban 1907. december 31-én megtartottuk kézfogónkat. 1908. július 4-én volt az esküvőnk.

Margit szép, barna, nagyszerűen megépített, ritmikusan mozgó, jókedő, mélyérzésű asszony volt. Néha tépelődő, aggodalmaskodó, vagy éppen félénk, de rendszeren akkor, amikor nem volt igazán oka rá. Nagy bajban

letlibe a Bibliájával, hogy készüljön. Egyszer csak hallja, hogy a szomszédos parókián, egy másik szaleliben szintén készül valaki. Észre vette, hogy éppen ez a valakik a püspök köszöntésére írt szövegét gyakorolja. Ravasz csöndben többször végighallgatta a gyakorlót. Elérkezett az ünnepi alkalom, sorba jöttek a köszöntések, és amikor az illetőre került a sor, a következő történt: elfogódottságában beleakadt a beszédébe, erre Ravasz László odasúgta neki, hogy mi következik. Ezt követően a szeretetvendégségben odament a püspökhöz, és azt mondta, hogy: *„idáig is tudtam, hogy milyen zseniális a Főtiszteletű úr, és az egész könyvtár a kisujjában van, de hogy azt is tudja, amit én majd mondani fogok, ez mégiscsak fantasztikus.“* Máskor is volt ilyen eset, amikor a papnak súgott, aki nem tudta, hogy az ünnepélyen ott lesz a püspök és egy Ravasz-prédikáció elmondásába zavarodott bele.

Végezetül azt kérdezném, milyen emléket őriz a szívében Ravasz Lászlóról, mint példaképről, amelyet az elkövetkezendő generáció számára is példaként hozna?

Emlékszem, ahogyan az unokáinak megtartotta a leányfalui otthonukban a vasárnapi iskolát. Amikor én is részese voltam egy ilyen alkalomnak, akkor betekintést kaphattam a jegyzeteibe, és láttam, hogy a két unokájának tartandó vasárnapi iskolai beszéd és az imádság is le van írva. Tehát ezerszázalékosan komolyan vette a hivatását. Mert ha valaki 1500 embernek, vagy egy rádiós közvetítés alkalmán több millió embernek tartandó prédikáció esetén leírja a beszédét és az imáját, az magától értetődő. De hogy a két unokájának leírja még az imádságot is, az már tiszteletre méltó. Halálos komolyan vette a hivatását. Egy-egy prédikáció esetén hétfőn már elkezdte az anyaggyűjtést, azzal szerdára kész volt. Csütörtökön és pénteken lediktálta, majd szombaton még simított rajta és véglegesítette. Ezért klasszikusan kiérlelték az igehirdetéseit. Ugyanakkor nem pont úgy mondta el, ahogyan azok le voltak írva, de kőszikla fundamentumról szállt fel a zseniális magasságokba ívelő sasmadár lélek, és megint odaszállt vissza, az Istentől való ihletés Lelke által.

KÓKAI GÉZA

RAVASZ LÁSZLÓRÓL KÉRDEZTÜK...

- beszélgetés Molnár Miklós lelkipásztorral -

Gyakran hallottuk egyházunkban mostanában Ravasz László püspök úr nevét. Születésének 125. évfordulóján adtunk hálát érte. Több napon át tartott ez a rendezvény-sorozat. Kiváló előadók szóltak róla, mint igehirdetőről, egyházkormányzóról, tekintélyes közéleti személyiségről. Arra gondoltam, hogy ha mi, mai teológiai hallgatók személyesen nem is ismerhettük őt, legalább tanítványai közül szólaltassunk meg valakit, akinek személyes élményei voltak a neves püspökkel kapcsolatban. Valakit, aki akkor volt teológiai hallgató, amikor Ravasz László püspök. Így jutottam el Molnár Miklós nyugdíjas lelkipásztorhoz, volt Kálvin téri lelkészhez, akiben még elevenen élnek a Ravasz Lászlóval kapcsolatos emlékek. Ezekről beszélgettem vele. Hol ismerte meg Ravasz Lászlót?

1947-52 között voltam hallgató a budapesti Teológiai Akadémián. Ez idő alatt, mint diák, csak tisztes távoból, egy-egy gyűlésen láthatam, hallhattam a püspök urat. Sok tisztséggel megterhelt, igen elfoglalt ember volt. Egyszer-egyszer azért meghívásunkra eljött közénk,

teológusok közé. Különösen legációk előtt, amikor a soron következő ünnepkör homiletikumáról szólt. Élményszerű volt, ahogy az ünnepkörökről beszélt. Nem ment bele az ünnep részleteibe, hanem nagyvonalúan, nagy távlatok megnyitásával a teljes Írás összefüggését, az ünnepi üdvtörténet jelentőségét mutatta meg.

„Emberközelbe“ akkor kerültünk a püspök úrral, mi, akkori IV-V. éves hallgatók, amikor tisztségeitől megválva, (megfosztva) homiletikai szemináriumot hirdetett meg. Erre még kapott megbízást és velünk szívesen foglalkozott, mint leendő lelkészekkel.

Hogyan zajlottak Ravasz püspök úr homiletikai gyakorlatai?

Püspök úr összegyűjtött bennünket a templom sekrestyéjében. Elmondta, hogy ő hogyan gondolta ezt a gyakorlatot. Mindenkinek kiosztott egy textust, már az év elején, és megmondta, ki mikor kerül sorra. A soron következő teológusnál az igehirdetés kéziratát a szolgálat előtt két

nyugodt, erős, bátor. Híte mély volt a Gondviselő Atyában és kezét soha el nem eresztette. Családi befolyásra idegenkedett a pietizmustól s személyes megváltójáról bizonyosságot tenni képmutatásnak, vagy exhibicionizmusnak tartotta. De azért az ő sebeiben helyezkedett el. Házi istentiszteletet, együttes bibliaolvasást 1924-től tartottunk, éppen azért, mert őt fenyegették a pietizmusból ismerős kegyességi formák. 1945-től minden este kezünket egymás kezébe téve, együtt imádkoz- ;, tunk. Milyen áldás volt ez, akkor éreztük, amikor esendesen készült a halálra. 125-126

Őt gyermekünk született. Még most is hallom azt a síró és nevető ujjongást, amivel Margit üdvözölte a frissen megszületett Boriskát: „Érzem a kis puha, meleg lábát!“. Milyen boldog és milyen tudatlan szülők voltunk! Én Boriskának 8 hónapos korában Petőfi- és Aranyverseket szavaltam, ő pedig nagy kék szemét esodálkozva és szemrehányóan meresztette rám.⁶

héttel le kellett adni. Nagy élmény volt személyesen megfordulni Ravasz László otthonában. Ezen a találkozáson nem leckéztetett, nem kérdeztetett, nem vizsgáztatott, hanem beszélgetett. Nagyszerű volt, hogy mennyire fel tudta oldani az izgalom légkörét, és barátságos hangulatot tudott teremteni. Ezek a homiletikai gyakorlatok csütörtök esténcént hat óraker a templomban történtek. Püspök úr mindig pontosan érkezett, beült a Mózes-székre. Mi, a presbiterek padsoraiban ültünk. Az éppen prédikáló teológus, nagy izgalmak közepette ment fel a szószékre, és megtartotta az istentiszteletet a megadott liturgia szerint. Az istentisztelet után ismét bementünk a sekrestyébe, és beszélgettünk. Először Ravasz László mondott köszönetet a szolgálatért, majd két előre kijelölt bíráló kapott szót. Ők előre megkapták a szöveget.

Elmondták a véleményüket, majd a többi teológus is szót kapott. A résztvevőknek hozzá lehetett szólni a szószéken elhangzottakhoz. Kérdéseket lehetett feltenni, különböző szempontokat lehetett ütköztetni. Ezek után jött a megbeszélés csúcspontja, amikor püspök úr mondta el a véleményét az igehirdetésről, majd néhány vázlattal érzékeltette, hogyan lehetett volna még más szempontokból erről a textusról szólni. Mi meg serényen jegyeztünk, és közben sokat tanultunk.

Milyen textusokat adott?

Néhányat megemlítek példának: aggodalom, gondviselés, kegyesség, kegyelem, türelem, stb. Vagyis nem elvont témákról prédikáltatott bennünket, hanem bevitt minket a mindennapi élet sűrűjébe.

Mi volt az, amit Ravasz Lászlótól egy teológus tanulhatott?

Megtanított minket arra, hogy amikor felmegyünk a szószékre, akkor kimondva, de kimondhatatlanul is egy rövid mondatban meg tudjuk mondani az üzenetet. Ezzel kapcsolatosan személyes vallomásként többször is hangsúlyozta: „Egész életem-

ben mindig igehirdető akartam lenni. Minden szavam, minden tettem ami ezt szolgálta, jó volt. És ami nem ezt szolgálta, kár és szemét.“ Igehirdetéseit sokan hallgatták a gyülekezetben. Ha ő prédikált, tömve volt a templom. Minden második vasárnap a rádió is közvetítette prédikációit. Azért is szerették prédikációit, mert világos, egyértelmű gondolatokat fogalmazott meg. Arra is felhívta figyelmünket, hogy egy-egy igehirdetésnél különösen figyel a gyülekezet. Ilyenkor a „finom mozgás“ is megáll a templomban, és feszülten figyelnek az emberek.

Arra is megtanított minket, hogy igehirdetésünk körhöz hasonlítson, amelynek kerülete is, középpontja is van. A kör kerületén helyezkedjenek el az igehallgató gyülekezet valós kérdései. A kör középpontjában mindig a megváltó Jézus Krisztus legyen. Arra törekedjünk, hogy ily módon Igét hirdessünk, de az Ige a mai embernek szóljunk.

Elmondta-e Ravasz László, hogy ő hogyan készült igehirdetési szolgálataira?

„A Kálvin téri igehirdetéseknél én írásban készülök minden beszédre. Szeretem magam előtt látni azt, amit el fogok mondani, de közben újra fogalmazom a gondolatokat. Az elmondott

szöveg néha eltér a leírt szövegtől. A tartalom fontos, a fogalmazás különbözhet.“ Ez volt az ideálja, de nem feltétlenül ragaszkodott ehhez. Volt amikor a szószéken hozzátoldott, vagy valamit elvett belőle. Azt is nagy komolysággal tanította, hogy az igehirdető magánéletének is tükröznie kell az igehirdetését. Nem lehet a kettőt elválasztani, mert a prédikáció hitelvesztetté lesz. Egyetlen példán illusztrálta ezt. Felesége súlyos rákos beteg volt. A legjobb orvosok sem tudtak segíteni rajta, csupán a fájdalmát tudták enyhíteni. Életüknek ebben a nehéz szakaszában erőforrásuk az volt, hogy naponta közösen olvasták a Bibliát, és magukra alkalmazták. Ilyen lelkülettel hirdette az Igét. Jó lenne, ha mi mai lelkipásztorok is ilyen indulattal végeznénk a szolgálatunkat.

Hangzott-e el olyan tanítás, ami különösen nagy hatással volt?

Igen. Például felejthetetlen tanítása volt az, amit a rögtönzésről mondott. Valamilyünk megkérdezte, hogy szabad-e az igehirdetőnek -rendkívüli esetben- rögtönözni. Válasza ez volt: „A rögtönzés hasonlítható egy alvó hadsereghez. Amikor felharsan a trombita, akkor talpra ugrik és csatára kész a sereg. De fújhatják a kürtöt ott, ahol nem alszik egy hadsereg.“ Egy-egy ilyen

A román betörés az egész világnak tudtára adta, mik a kilátásaink. Stratégiai okokból védelem nélkül hagyták az erdélyi határokat. Onnan úgyszemint fenyegethet veszély, mert Románia, ha megmoccanna, egzisztenciájával fizetne. És megmoccant. Feldúlták a Székelyföldet, földönfutóvá tették az erdélyi magyarság felét, elhurcoltak egy esomó férfit, kivégeztek 40-50 túszt. Én akkor az egyházkerület levéltárát és muzeális kincsait menekítettem Pestre. (...)

Ott állottunk tehát a nagy történelmi feladat előtt: vezetni az erdélyi református egyház életét Romániában. Két veszedelmet kellett elkerülni : túlzott alkalmazkodással el ne áruljuk az egyház magyarságát, történelmi folytonosságát és szellemi integritását; viszont föld alá vonulva kétségbeesett irredenta harcban meg ne szűnjék az egyház egyház lenni. Isten országának földi szerve és a hívőknek lelki háza. (...)

tanítása feledhetetlen és hasznos volt.

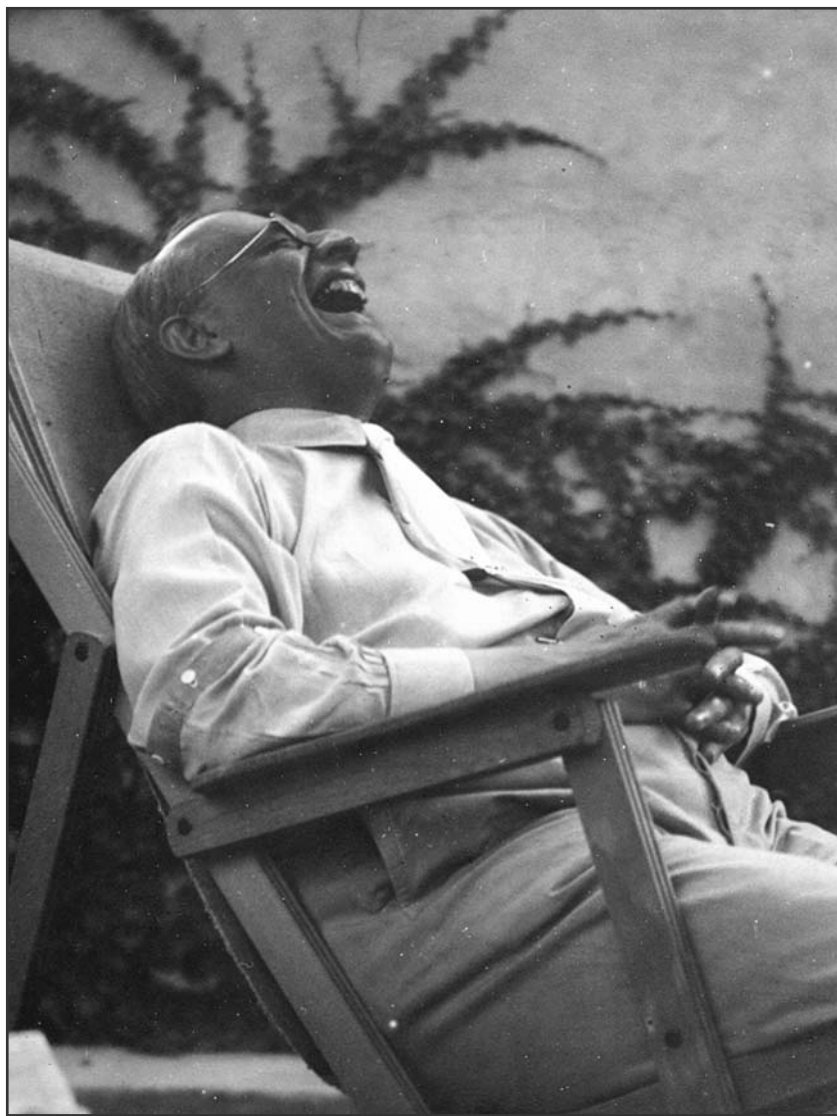
Érdekesebbnél érdekesebb történetei voltak. Erre is mondok egy példát.

Egy alkalommal úgy torlódtak a szolgálatai, hogy egy napon két nagyjelentőségű előadást kellett tartania, az ország két, egymástól távol eső helyén. A történetet így mondta tovább Ravasz László: „Igyekszem minden szolgálatomra alaposan készülni. De most úgy határoztam, hogy ugyanazt az előadásomat mondom el mind a két helyen. Mikor megérkeztem az első előadás színhelyére, már tuszolt is a rendező a színpadra, amikor egy tekintélyes úr csak ennyit mondott: én már hallhattam Püspök úrnak egy előadását egy másik város rendezvényén. Biztos vagyok benne, hogy ez az itteni előadás is olyan briliáns lesz. Nem akartam csalódást okozni ennek a lelkes úrnak azért, hogy megismétlem magamat.

Három lépcső vezetett fel az emelvényre és nekem ezalatt az idő alatt kellett témát változtatnom. Mi tehát a rögtönzés? Alvó hadsereg, amely talpra tud ugrani, ha riadót fúj a kürt.”

Elképzelhető, hogy a teológusok szívesen hallgatják az ilyen történeteket is. Hallhatnánk mi hasonló esetről?

Voltak lelkipásztorok, akik megtanulták Ravasz prédikációit, és a szószékről ezt mondták. Egyszer egy szombati napon, késő este topant be erdélyi rokonaihoz. Másnap rokonaival együtt ment a templomba. Arra se volt ideje, hogy a helyi lelkész szót váltson. Megkezdődött az istentisztelet. A helybéli lelkész észreveszi Ravaszt, aki rokonai között ült. A történetet Ravasz László csendes humorral így fejezte be: a textus elhangzott, kezdődött a prédikáció. Az első mondatok után ez a gondolat támadt bennem: „Ejnye, de jól indul ez az igemagyarázat. Én se tudnám jobban fogalmazni az üzenetet. Még néhány mondat és már az is eszembe jutott, hogy újonnan megjelent prédikációs könyvem hányadik oldalán található ez az igehirdetés.”

Hogy fogadta az egyházi közvélemény Ravasz László szolgálatát?

Nagy tekintély volt. Ahol megjelent, ott a légkör is megváltozott, jó értelemben. Élen járt, és jó irányba vezette az egyházat.

A második világháború utáni nehéz időket hogy viselte?

Méltósággal. Amikor már nem prédikálhatott, akkor is minden vasárnapra elkészítette igehirdetését. Szívesen fogadta, ha tanítványai időnként meglátogatták. Nehányad magammal én is többször elmentem hozzá. Ilyenkor roppant kedvesen fogadott minket. Külön élmény volt a dolgozószobájába belépni, ami egy hatalmas szoba volt, tele könyvekkel. Ilyen látogatások alkalmával kérésünkre szívesen tartott áhítatot.

Győzött az az irány, amely tartja az erdélyi református egyház szellemi integritását, a magyarországiával való lelki egységét; megőrzi és kiépíti független erdélyiségét. Az állam iránt lojális, de lojalitása mellett inkább védekező. Ezért az állammal szemben függetlenségét körömszakadtáig védelmezi s különösen nem fogad el sem tartalmi, sem formai anyagot arra, hogy vele az állam politikai céljait szolgálja.⁷

*S*okfelé utaztam életemben, de olyan kényelmesen sohasem, mint expatriálásunkkor. Pedig az alkalmatosság egy tehervonatnak három ún. marhakoesijából állott, 36 embernek, 6 lónak felírással. De gyöngéd kezek ezt a három koesit a saját bútorainkkal rendezték be ebédlő-, nappali és hálószobának. A saját ágyunkban aludtunk, míg a tehervonat lassan, álmosan dőögött az erdélyi magasságból az alföld síkja felé. 1921 szeptemberének első hétfőjén kiáltotta el a kalauz az indulást. Még egy heves búesúzási roham, esők, ölelés és könnyek között a nagyszámú atyafiságtól és baráti körtől. Felleptünk a koesiba, a tolóajtót elhúzták és bereteszték - így zárta be az Úr Noét is a bárkába kívülről (1Móz 7,16) - s mi megindultunk. Egy darabig jöttek velünk, kivált a fiatalja a pályatesten s aztán elmaradtak. Éjfél tájon kinéztem valahogy a magas lóablakon: éppen a bánffyhungyadi temető mellett haladtunk el. Oajon látta-e Noé a bárka ablakából a esaládi sírhelyet, amint örökre elhagyta szülőföldjét? A vasút meredekebb lett, rajtunk kiütött a felgyült fáradság, az állomások kevésbé érdekesek: elaludtunk. Napfényes reggelre ébredtünk. A vonat Mezőtelegden vesztegelt. Közeledtünk a határ felé. Bihar-püspökiben szuronyos román rendőrök ugráltak fel a koesiba s megkez-

BOROSS GÉZA

RAVASZ LÁSZLÓ

Ravasz Lászlót előbb ismertem könyveiből, mint személyesen. Személyesen először másodéves teológus koromban találkoztunk. Ő ekkor már csak Kálvin-téri lelkipásztor volt, és az ötödévesek homiletikai szemináriumának a vezetője. A szemináriumban minden ötödévesnek egy saját prédikációt kellett írni, azt felolvasni, s utána meghallgatni Ravasz László bírálatát. Ezt a prédikációt előzetes átolvasás céljából egy héttel előbb személyesen kellett felvinni Ravasz László Bimbó úti lakására. Történt, hogy a soros ötödéves beteg lett, és valakinek helyettesítenie kellett. Molnár Miklós senior engem kért fel a helyettesítésre. „A múltkor mutattál nekem egy prédikációt, amit te írtál. Vedd elő, és vidd el Ravasz Lászlónak, és majd a jövő héten olvasd föl a szemináriumban.” Így történt. Ravasz László bírálatára ma is jól

emlékszem: „*Stílusa kissé romantikus. De mikor legyen romantikus az ember, ha nem húszéves korában? Ennek ellenére minden okunk megvan arra, hogy Boross Gézából jó igehirdetőt várjunk.*”

– Ravasz László prédikációi kora ifjúságotól fogva, majd később homiletikája nagy hatással voltak homiletikai fejlődésemmre. Elsősorban az evangélium minél egyszerűbb, minél világosabb kommunikálása szempontjából. Tőle tanultam meg: „Beszélni annyi, mint verekedni.” Hogy az igehirdetés célja nem pszichológiai ráhatás, hanem pneumatikus erőközlés. Hogy a prédikálás lényegében: prófétaság.

Dr. Boross Géza, KRE-HTK Gyakorlati Teológiai Tanszék, professzor emeritus.

GÉR ANDRÁS

RAVASZ LÁSZLÓRÓL KÉRDEZTÜK...

- beszélgetés Dr. Borzsák Istvánnal -

Dr. Borzsák István a Magyar Tudományos Akadémia tagja, számos díj és kitüntetés birtokosa, a klasszika filológia elismert professzora. Vele beszélgetett GÉR András a Ravasz László püspök úrhoz fűződő viszonyáról, emlékeiről. Ezekből a történetekből, visszaemlékezésekből született ez a cikk.

Első találkozása Ravasz püspök úrral egy régi emléket idézett fel benne:

„Gyerekkoromból emlékszem rá (gimnazistaként), amikor a püspök Monoron – szülőfalumban – járt kanonika vizitáción, s ott prédikált. Tele volt a templom. S én is ott füleltem a zsúfolt templomban.“

Fiatalkorában is találkozott a püspökkel. Az egyik ilyen eset a Lónyay utcai Gimnáziumban történt. „A Lónyay utcai Gimnáziumról Szabó Imre úgy nyilatkozott annak idején, hogy az a „Magyar Református Egyház szemefénye Patak, Debrecen, Kolozsvár mellett.“ Ugyanakkor gim-

náziumi osztálytársam, Farkas József egy osztálytalálkozó alkalmával azt mondta a Lónyay utcai Gimnázium megszüntetéséről, hogy „értelmes és a hívők épülését szolgáló döntés volt“; én a szemébe néztem, és azt mondtam neki, hogy „mit beszélsz itt ilyen szamárságot?“ Tudja, ez a különbség a két formátum között.

A Lónyay utcai Gimnáziumban, mikor Ravasz László püspök úr Imre Sándorral és Szabó Imrével együtt hivatalos vizitációra érkeztek, „én hatodikos vagy hetedikos gimnazista voltam, de most is emlékszem Szabó Imre esperes prédikációjában egy mondatra. Beszéde során megkérdezte: »tudjátok-e gyerekek, melyik állat választja, hogy a vadász lepuffantsa, mintsem a sárba merüljön?« – a hermelin. Félti ugyanis a tiszta fehérségét. A két formátum közül ez az egyik. Most már érti a hasonlatot.“

De van más, családi vonatkozású történet is Ravasz püspök úrról.

„Anyai ági pap nagybácsim Zalátán szolgált. Ez

dődött a vizsgálat. Először az expatriálási iratokat vették számba. Vaszilie Ravasz hattagú családjával utazott s vele ment évtizedek óta hűséges segítők, öreg szakácsnénk: Coleta Biesak. Még több gondot adott a vámvizsgálat. Értéktárgyak, ezüstneműek számbavétele, igazolása annak, hogy művészi alkotás vagy muzeális darab a holmik között nem rejtezik. Közben kiderült, ki a vezetője a buzgó fináncbíróknak s a leadott obulusok egyszerre derűt és biztonságot varázsoltak felénk. Kiálltuk az osiris próbát s a vonatunkat kivontatták tova egy mellékvágányra.

Még éjjel után is ott rostokoltunk a esendőrörszem vigyázata alatt. De pitymallatkor egy magyar mozdonyvezető, tévedésből vagy jóakaratból-e, nem tudom, elindította a vonatot. Sűrű kiabálások, káromkodások töltötték be az éjszakát. Cikáztak a fényjelek, ordított az egész pályaudvar, eldőrdült egy néhány lövés, de mi kikocogtunk s növekedő sebességgel

nagyon szegény környék a Dráva mentén. Nagy esemény volt családirag és nem családirag is, mikor a fiatal püspök a '20-as, '30-as években végigjárta az Egyházkerületét, végigprédikálta; s Zalátán is járt. Én mint kisgyermek utólag értettem meg ezt igazán. Egy családi fénykép is készült, melyen Ravasz László betér a paplakba, miután fungált, kezére terítve a palástját.

Családi környezetben a látottakról és tapasztalt dolgokról is beszélt a püspök: „Pista, rozoga a te szószéked!” – s ez realistán érthető. A gyülekezet gondjaira célzott vele. Az a környezet ugyanis híres arról, hogy minden egyes családban a vagyon és a föld miatt legfeljebb egy gyerek születik; emiatt az Ormánság elnéptelenedett. Készült egy kiadvány, Borzsák Enikő

(Sándor lánya) készítette, egy emlékkönyv, melynek címe: Mindezidáig megsegített minket az Úr. „Benne van a búcsúbeszéd is, melyet öcsém mondott a püspök úr temetésén. Emlékezetes volt.

Ravasz László nem kért a hivatalos egyházi vezetéstől ünneplőket, hanem végrendeletében úgy rendelkezett, hogy öcsém, mint falusi lelkész, mint közeli növendéke búcsúztassa el. Nemcsak szokványos búcsúztató volt ez, hanem egyházfői működésének bemutatása Kolozsvártól haláláig; miközben az egyházkerület őrállója volt.

Rosszul éreztem magam a temetésen. Nem közönséges esemény volt: évtizedekig az egyház vezetője, az ország határain túl is ismert

szereplője. A méltatlan utódok búcsújára nem tartott igényt, hanem inkább Sándoréra.

Az egyházi funkcionáriusok a sokaságban lapultak, de talán megszegyenültek, magukba szálltak: a beszéd külföldön is elterjedt. Én például Londonban

találkoztam vele felvételtől egyik utam alkalmával.

Nem ítélek se Farkas József, se Szamosközi István – Ravasz László méltatlan Kálvin téri utódja – felett, ők tudják, hogy mit csináltak '56 előtt és '56 után. Ott voltak a sokaságban, de félték, hogy ez rossz pont lesz. Kínos és felemelő. Az, hogy elmentek, nyilván nem tetszett a funkcionáriusoknak; de az, ha nem mennek el, még a saját lelkiismeretükkel is ellenkezett volna.

Ott voltak a sokaságban a temetésen, s én a sír mellett szégyelltem magam, hogy a Református Egyház hivatalos képviselőiben nincs gerinc, hogy odaálljanak a magukkal hozott palástot felvéve, s asszisztáljanak a fungáló lelkész mellett. Míg végül két jámbor vidéki pap odaállt, hogy nem közönséges halotról van szó, hanem a Magyarországi Református Egyház hivatott és

több mint országos hírű képviselőjéről.“

„Mikor Ravasz László meghalt, úgy rendelkezett, hogy ingóságai közül igehirdetői palástját öcsém örökölje. A családja aztán úgy döntött, hogy könyvtárából nekem jusson a göttingeni Septuaginta (1935-ös kiadás, mindkét kötet). Úgy kaptam meg, mint a Böszörményi úti gyülekezet tagja; s nem alap nélkül adtam oda Szabó István püspök úrnak.

Nem közönséges dokumentum az, ceruzabejegyzéseket tartalmaz, hogy Ravasz László milyen részét mikor olvasta Leányfalun. Ez '56 októberénél is be van jelölve. Szabó István püspök úrnál megnézhető, biztosan megmutatja.“

„Örülök, hogy elmondhattam ezeket, s a Septuagintát; hogy mivel is foglalkozott a püspök úr száműzetése idején: a Bibliát tanulmányozta.“

megérkeztünk. Tucsai fehér ajakkal kiáltotta el: Biharkeresztes, Magyarország!

Igen, Magyarország. Az élet földje. Ha nem élt volna bennem szenvedélyes bizonyossággal, hogy Erdély és Magyarország egy föld, egy ország, egy haza, úgy éreztem volna, hogy árulást követtem el szülőhazám ellen. De így tele voltam határtalan örömmel, mint a madár, amelynek kinyitották kalitkáját, hogy a fészkére szállhasson.⁸

Bátran beszéltem a katolikus kegyesség szépségéről és mélységéről. Vonzalommal, sőt lelkesedéssel rajzoltam meg nagy katolikus kortársak lelki arcképét, pl. a Prohászka Ottokáráról³⁰ és a Mažláth Gusztávét¹³¹. Látogatást tettem Pannonhalmán, Zircen; baráti viszonyban éltem Kelemen Krizosztommallal³², Werner Adolf és Endrédy Vendel zirci apáttal. Áhítatos tisztelettel szóltam Aquinói Tamásról és Ágostonról. De ugyanakkor különös gonddal írtam, szóltam, prédikáltam - antitetikusán [az ellentétek bemutatásával] - nagy református gondolatokról: az Isten szuverenitásáról, a kiválasztásról, a predesztinációról, a keresztről, a Krisztus kettős természetéről, az egyházzal, a reformáció államtanáról, a papság és a prófétaság különbségéről.

Frodalmi munkásságom állandó apológia és egyházpolitikám „eirénépoiésis”. Döntő volt állásfoglalásom az eucharisztikus konferencia

ESZTERGÁLY ELŐD GÁBOR

RAVASZ LÁSZLÓRÓL KÉRDEZTÜK...

– beszélgetés Dr. Ritoók Zsigmonddal –

Ravasz Lászlót, mint gyermek hallgattam először a harmincas évek legvégén. A tízórás igehirdetésekből én akkor sokat nem érttem, azonban később, amikor olvastam a prédikációs köteteit, ráismertem egyikre-másikra, hogy én ezeket már hallottam.

A Kálvin téri gyülekezet, és így én is elsősorban nem az egyházkormányzati vezetőt, nem a közéleti személyt láttuk benne, hanem, az igehirdetőt. Ő elsősorban igehirdető is akart maradni.

Nagyon lelkiismeretesen készült az igehirdetéseire. Általában pénteki napra lediktálta, és vasárnapra megtanulta a prédikációt. Sohasem olvasta. Mindig szabadon adott elő. Ahogyan valamelyik könyve előszavában leírta, nem mindig úgy adta elő, ahogyan leírta, azonban tartalmilag sohasem változtatott rajta. Nagyon gondosan készült olyan értelemben is, hogy az istentisztelet előtt fél órával már a hivatalában volt. Nem csinált tulajdonképpen semmit, csön­d­essé­get tartott. Ezt onnan tudom, hogy egyszer az ifjúság ügyében kérnem kellett valamit tőle,

és mivel tudtam, hogy bent van az istentisztelet előtt, bementem hozzá. Kedvesen fogadott. Meghallgatta a kérésemet, de azt mondta, hogy jó, majd az istentisztelet után beszélünk erről, mert kétfelé nem tud koncentrálni. Látszott rajta, hogy akkor ott teljes egészében az Igehirdetés szolgálatára koncentrált, és minden mást, ami zavarta, elhárított. Nem csak szóban, vagy kijelentésekben volt az Ige szolgálója, hanem valóságosan, testestül-lelkestül.

Még egy dolgot szeretnék kiemelni vele kapcsolatban, méghozzá azt a nagy változást, ami végbement az ő igehirdetési stílusában az évtizedek alatt. Ha valaki elolvassa a '20-as, '30-as években mondott igehirdetéseit, azt látja, hogy az egy erősen díszített, kicsit barokkos, szóképekben, hasonlatokban gazdag stílus volt. Ha valaki ezt összehasonlítja az '50 évek elején elmondott igehirdetéseivel, nem is beszélve az '56 körül elmondottakkal, akkor látja, hogy mennyire leegyszerűsödött a stílusa. S azt kell mondanom, hogy ez nagyon nagy dolog. Külön

tiszteletet érdemel, hogy egy hetvenhez közeledő ember a stílusában ekkorát tud változni. Nyilván megérezte, hogy nem lehet úgy beszélni az emberekhez a háború és a többi borzalom után, mint ahogyan a '30-as években lehetett. Sokkal tárgyyszerűbben, néha majdnem száraz stílusban hirdette az Igét, amelyet egyedül az ő személyiségén átható Szentlélek tett gazdaggá. Ez nagyon fontos dolog volt.

Az ige hirdetés annyit ér – mondta –, amennyit a hallgató hazavisz belőle, és ő mindig nagyon ügyelt arra, hogy legyen mit elvinni. Ügyelt arra, hogy olyan nyelven szóljon a hallgatóhoz, amelyet az megért. Az ige hirdetés, mint minden beszéd, egy közösségen belül valósul meg. Az ige hallgató és az ige hirdető egymásra hatnak, és mindegyikükre hat a Szentlélek ereje is.

Az 1956-os visszahívásával kapcsolatosan, annyit mindenképpen el kell mondani, hogy amikor az első prédikációjára került sor, a presbitérium a templom mögötti sekrestyében várta, hogy együtt bevonuljunk, de Ravasz László a főbejáraton keresztül, a gyülekezeten át jött be. Üdvözölte, akiket ismert, és, hogy úgy mondjam, „hátba támadta“ az ő tiszteletére összesereglett presbitériumot. Úgy prédikált több éves hallgatás után, mintha azt megelőzően az előző vasárnap prédikált volna. Nem használta ki arra az alkalmat, hogy kiemelje, íme itt vagyok me-

gint, most engem ünnepeljete, teljesen egyszerűen és közvetlenül hirdette az Igét. Így prédikált a későbbiekben is. Így prédikált akkor is, amikor utoljára prédikált.

Ez 1957 Nagypéntekén volt. A virágvasárnap előtti szombaton Hegedűs Lóránt püspök úrra, aki akkor Kálvin téri beosztott lelkész volt, hárult a feladat, hogy az Egyházügyi Hivatal vezetőségének rendelkezését közölje Ravasz Lászlóval, hogy Nagypénteken fog utoljára prédikálni. Ravasz Lászlót nagyon megrendítette ez a döntés, hiszen számára az ige hirdetés szolgálata volt a legfontosabb. Mindezek ellenére, mikor érkezett az ünnepi istentisztelet, semmi személyes vonatkozása nem volt a prédikációjának, úgy beszélt, mintha egy prédikációsorozatból lenne az egyik, noha jól tudta, hogy Húsvétkor már nem prédikálhat.

Az utókor számára a Kálvin téri gyülekezet mindig is Ravasz László gyülekezete fog maradni. Napjainkban milyen alkalmakat tudnak teremteni, hogy a Püspök úr emlékét ápolják és őrizzék?

Úgy vélem, hogy Ravasz szellemével nem lenne összeegyeztethető, hogy ha a gyülekezet állandóan az ő személyiségét hangoztatná. Ő az Ige mellett láthatatlan akart maradni.

Egyszer a szószéken mondta el, hogy egy gyü-

alatt, mikor protestáns berkekben szélesendőt teremtettünk s az időt arra használtuk fel, hogy elmélyedjünk a saját igazságaink tanulmányozásában. Igyekeztünk még jobban megismerni, amit reformátoraink az Igéről, sákramentumokról, a Krisztussal való unio mysticáról [titokzatos egyesülésről] tanítottak. Mikor vége volt az ünnepségeknek, gyülekezeteink megtárgyalták egy konferencián: mennyit erősödtem református hitemben az eucharisztikus konferencia alatt? Nagyon meglepő és vigasztaló válaszok érkeztek be.

A magyar katolikus intelligencia szívét nem zárta be előttem. Hatalmas ellenfelem: Bangha Béla, velem kibékülve távozott el az élők sorából, egy meleg kézszorítást, egy szép könyvet s testvéri áldást hagyva számomra. Mindez megpeesételte egyházpolitikám alaptételének helyességét: a katolicizmus és pro-testantizmus azon egy kereszténységnek két történelmi ága. Az emberi bűn miatt vált széjjel s az emberi bűn állítja szembe őket. Ezt

lekezeti tag azt mondta neki: sokszor látja, mintha mögötte Jézus állna, és mondaná, hogy mit mondjon a gyülekezet számára. Sajnos azonban – folytatta – a Püspök úr alakja néha eltakarja Jézust. Megrendítő volt, ahogyan a szószékről mondta el ezt, mint önkritikát, mint bűnvallást. Annyira alázatos, és önkritikus volt az Igével szemben, hogy képes volt az ilyen kritikát is elvállalni a gyülekezet előtt. A Kálvin téri gyülekezetből sokszor voltunk kint nála látogatóban Leányfalun. A személyes beszélgetéseken túl, mindig tartott egy-egy rövid bibliamagyarázatot nekünk. Ezt soha sem hagyta volna el. Neki akkor is ez volt a legfontosabb, az igehirdetés szolgálata.

Mindezen túl, amikor születésének századik évfordulója érkezett, a Kálvin téri gyülekezet felől jött az a kívánság, hogy meg kellene emlékezni róla. Így válhatott közösségi megemlékezéssé az ő személyisége. Hosszú idő után Tóth Károly püspök úr emlékbeszéde volt az első tárgyilagosságra törekvő megemlékezés Ravasz Lászlóról. A Kálvin téren ma is él Ravasz László szelleme, de nem a külsőségekben, hanem inkább a belsőségekben.

Dr. Ritoók Zsigmond, nyugalmazott egyetemi tanár (ELTE), klasszikus filológus, az MTA rendes tagja, Kálvin téri presbiter, volt gondnok.

ESZTERGÁLY ELŐD GÁBOR

RAVASZ LÁSZLÓRÓL KÉRDEZTÜK...

- beszélgetés Kiss Istvánnal -

1966-tól 2007. áprilisáig voltam a presbitérium tagja, 25 évig voltam műszaki gondnok, így személyesen Ravasz püspök úrral nem találkozhattam. Azonban a rádiós istentiszteleteinek, akár felvételtől hallottam, akár egyenes adásban, már sárospataki diákkoromtól kezdve aktív hallgatója voltam. Olyan mély áhítattal hallgattam, sőt, azt is mondhatnám, hogy hallgatta az egész ország ezeket a felvételeket, hogy azokban az időkben nagyon komoly erőforrást jelentett a mindennapok küzdelmeiben. A személyre szóló imádságaiban mindenkit képes volt egyszerre megszólítani, és így nemcsak az egyén, hanem az egész nemzet ügyét vitte Isten színe elé.

Mint említettem, személyes kapcsolatam nem

volt vele, azonban életének a bizonyágtételét mégis megtapasztalhattam, mert hallottam olyan hitetlen emberről, aki munkaköréből, pozíciójából fakadóan teljesen elutasította Isten ügyét, mégis Bibliát ajándékozott neki Ravasz, a hitbeli útmutatás felelősségével. A történelmünk változásaitól függetlenül, Ravasz László valóban Isten elhívott és hű szolgálja tudott maradni.

Kiss István, okleveles vegyészmérnök, volt Kálvin téri presbiter és műszaki gondnok.

a megoszlást történeti tényként kell fogadni. Az egyház egysége Krisztusban láthatatlanul fennáll; a látható világban még a reménység és az imádság tárgya. Az emberi természetnél fogva lehetséges volna az egység helyreállítása, de minden erőnk latbavételével is legalább annyi időbe kerülne az egyesülés, mint a szakadás. Azért naiv, utópisztikus álmokat felretéve, társadalmi úton, személyek kapcsolatában és érintkezésében szakadatlanul munkálkodni kell a jövőtétel és megbékélés szent foglalatosságában.?

*L*akásunkat a Ráday u. 28. sz. alatt kétszer is átalakítottuk. A végén állott 4 reprezentációs szobából, amely a hivatalhoz volt esatolva. Takarítását is az altiszt végezte. Őt szobában lakott 6-tagú családunk és a nevelőnő; egy volt a személyzeti, külön soron kis előszobával. Tartottunk

HORVÁTH ERZSÉBET

RAVASZ LÁSZLÓ ÉS A ZSIDÓMENTÉS

Ravasz László életpályájának megítélésében komoly szerepet játszott és játszik a zsidósághoz való viszonyulása. Tény, hogy Ravasz Lászlót 1945-ben igazolták, tehát nem tartozik a háborús bűnösök közé.

Ravasz László (1882-1975) zsidómentő munkáját a tények bemutatásával, értékelésével kívánom megtenni, úgy is mint lelkész, levéltáros, egyháztörténész.

Ravasz László a Dunamelléki Református Egyházkerület püspöke 1921-től 1948-ig, a Magyarországi Református Egyház (MRE) Konventjének és Zsinatának, valamint az Országos Református Lelkész Egyesület elnöke (ORLE) 1936-1948-ig. A MRE zsinatának elnökeként a felsőház tagja volt. Valóban megszavazta az első és a második zsidótörvényt, s tudjuk, hogy az elsőt a felsőház minden egyházi tagja megszavazta. Ennek körülményeivel több történész foglalkozott, és értékelt a főpásztorok döntéseiről.

nek okát. Az értékelés nem kedvezőtlen. A törvényhozás okai közé sorolták az Anschlusst, Ausztria német megszállását, és a zsidóság számarányához képest nagymérvű szereplését főleg az ország gazdasági, kulturális és művészeti életében. Református vonalról Bereczky Albert szerint a törvény célja a „zsidókérdés kiéleződésének elkerülése és az antiszemitizmus leszerelése volt.”(1) A második zsidótörvény tárgyalásakor Ravasz László kifogásokat emelt, s a hosszú tárgyalások után mégis megszavazta azt, mivel választások előtt álltak, és már folyt a nemzetiszocialista izgatás; várható volt a szélsőjobboldali erők tömeges bekerülése a parlamentbe. Amennyiben nem fogadja el a felsőház a törvényt, akkor ez Teleki Pál miniszterelnök megbuktatását jelentette volna, s az alsóház mindenféleképpen keresztülvitte volna a törvény elfogadását.

Maga Teleki Pál személyesen beszélt erről Ravasz Lászlóval és a többi egyházi vezetővel.

szakácsnét, szobalányt, sofőrt, Leányfalun (az utolsó 2 évben) kertészt. 1943-ban vettem egy Mercedes autót, melynek sofőrjét és benzinjét a kerület fizette; ha a családom számára igénybe vettem (a főgondnok is), az államilag megállapított kilométerpénzt megfizettük. Havonkint ment az elszámolás.

Leányfalun vendégkönyvünk tanúsága szerint 120-130, Pesten 200-250 volt a vendégek száma. Ezek közül a legtöbb asztalunknak is vendége volt, de az összeomlásig sohasem adtam be számlát a reprezentációs ebédéért, akkor sem, ha az Országos Kaszinóban, a Pannonfában, vagy a Gellértben láttam őket vendégül. Az ebédlőm aránylag kicsiny volt, csak 14 ember fért el kényelmesen benne. Ilyenkor a család nem étkezett velünk, hiszen csak mi, unokák nélkül tizenegyen voltunk. Akár Pesten, akár Leányfalun tartózkodtunk, állandóan üzemben voltunk. Nem volt egy szabad napunk. Minden vasárnap szolgáltam itt vagy ott, s nem volt annyi erőm, hogy egy szabadnapot biztosítsak magamnak. Hétfőn dél-

Ravasz 1960-ban tanulmányt írt a zsidókérdésről, s belátta mind az ő, mind a felsőház hibáját, idézek: „tragikai vétség: nem vállaltuk a felelősséget a törvényjavaslat és a kormány megbuktatásáért... Ha mi közvetlenül a választások előtt megbuktatjuk a nemes gondolkodású, emberséges és mérsékelt Teleki Pált, olyan számban jó be a legszélsőbb jobboldal, hogy kivehetik a hatalmat a kormányzó kezéből. Akkor pedig ott lettünk volna, ahová csak öt év múlva, 1944. március 19-én jutottunk el.”(2)

A továbbiakban nézzük Ravasz püspök új tiltakozásait a zsidóság elleni atrocitások miatt és tevékeny segítségét a zsidóság érdekében.

1. 1939-ben az Országos Református Lelkészegyesület ceglédi gyűlése – Ravasz László vezetésével – elvetette a Rosenberg-féle fajelméletet mint pogány és a Szentírás tanításával ellentétes ideológiát.(3)

2. A harmadik zsidótörvény-tervezettel élesen szembeszállt, amit az 1941. július 18-án tartott beszéde hitelesen bizonyít. „Ezzel a református egyház későre bár, de ország-világ előtt nyíltan szembeszállt a Hitler-féle démonizmussal”.(4)

3. Országos egyházi tisztségéből adódóan határozta el a Jó Pásztor Missziói Bizottság létrehozását a zsidómentésre. A bizottság 1942. október 20-án jött létre az áttért zsidók lelkigondozására és a rászorulóknak szociális és karitatív megsegítésére. A Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventje alapította meg, mely testületnek elnöke Ravasz László volt. A konvent missziói előadója, Muraközy Gyula lett a Jó Pásztor Missziói Bizottság elnöke, Éliás József pedig a szolgálat vezetője. A Bizottság munkájáról, benne Ravasz szerepéről Szenes Sándor Befejezetlen múlt című kötetében is szól, ahol Éliás Józseffel beszélget a szerző. Ravasz volt a létrehozója ennek a zsidómentő munkának, és anyagilag is támogatta. Ebben a munkában sok református lelkipásztor és egyháztag, diakónus vett részt. A zsidó származású diakónusok a Szálasi uralomig – a Konvent elnöksége közbenjárására – mentességet élveztek a zsidóságra vonatkozó intézkedések alól.(5) A Jó Pásztor Bizottság tagjai voltak: Bereczky Albert, Kádár Imre, Dobos Károly, Nagy Gyula, Borsos Sándor, Dr. Benkó Ferenc ny. államtitkár, dr. Kárpáthy Géza törvényszéki bírósági bíró. A német

előtt sokszor beültem a Rudas fürdőbe, vagy kimentem a hegyekre, s kárörömmel gondoltam rá: Ide jöjjetek, ha tudtok! Nem jöttek, de akik ott voltak, megragadták az alkalmat: ügyes-bajos dolgaikkal rám telepedtek s én gőzben, vagy a János-hegyi kilátónál szabályszerű kihallgatást tartottam.

Égy voltunk rákényszerítve, hogy évenként 15-20 napra Margittal együtt szabadságra menjünk - Abbáziába, Lovranába, amíg lehetett, azután Parádra szívesen jártunk el. Margit nem szerette a nagy sétákat, inkább üldögélt és szemlélődött, különösen az ismeretlen emberek jövése-menése érdekelt; én szerettem a több órás hegyászó sétákat és a vele járó egyedüllétet. Ezeken a pihenőkön nem volt olyan kényelmünk, mint lett volna otthon, Leányfalun, viszont a kikapcsolódást otthon nem lehetett volna megszerezni.¹⁰

1945 -ben megváltak a választások. A kommunista párt kb. 15%-ot kapott, a demokratikus polgári pártok több mint hatvanat. Tizen

megszállás után Sztehló Gábor evangélikus lelkész is csatlakozott a Jó Pásztorhoz, s létrehozta a Gaudiopoliszt. A megszállás után megnövekedett a Jó Pásztor munkája. A lelkészek, diakónusok látogatták az internálótáborokba, munkaszolgálatos századokba kerültek, menleveleket, keresztleveleket, élelmet szereztek a zsidóság mentésére. 1944. október 1-től 1945. február 1-ig egy árvaházban, harmincegy otthonban menekítették a zsidó gyermekeket, várandós anyákat, mintegy kétezer főt.(6) Az ellenállás útján, Soós Géza révén kapta meg Éliás József az Auschwitzi Jegyzőkönyv egy példányát. A Jó Pásztor titkárnője, Székely Mária fordította le magyar nyelvre, és házilag sokszorosították. Májusban vagy június elején került Magyarországra. Ezeket a példányokat juttatták el az egyházak vezetőihez (Serédi, Ravasz, Raffay) és Horthy Istvánnéhoz, valamint Komoly Ottóhoz, a Zsidó Szövetség elnökéhez. A zsidó vezetők a későbbiekben arra hivatkoztak, azért késlekedtek a Jegyzőkönyv nyilvánosságra hozatalával, hogy ne keltsenek a még életben lévők között pánikot.(7)

Következzék kronologikus felsorolása Ravasz László lépéseinek, melyeket a zsidóság megmentéséért tett.

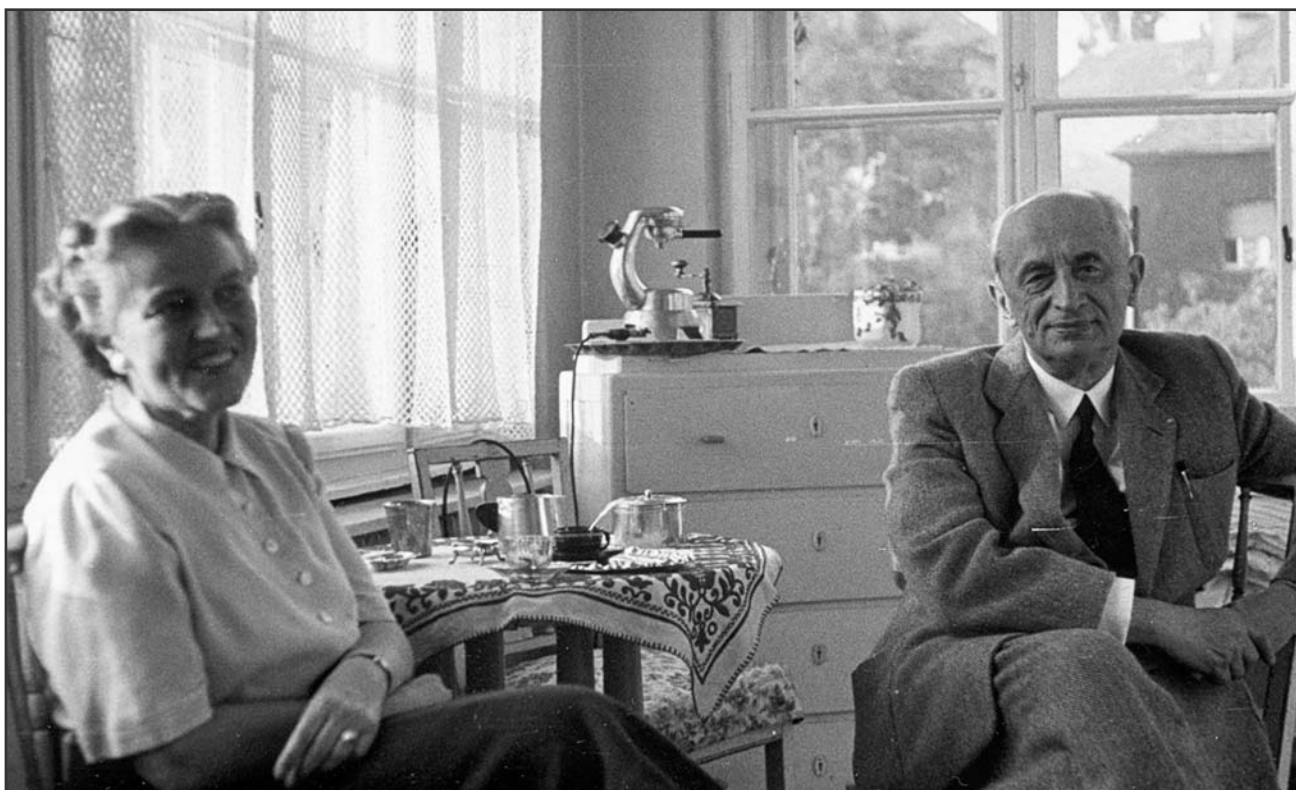
1944 tavaszán Ravasz László volt az első egyházi vezető, aki tiltakozott a zsidókkal való bánásmód miatt.

1944. április (3) 4. Jaross Andor belügyminiszternél tiltakozik a zsidóellenes rendszabályok ellen, és mentesítést kér a sárga csillag viselése alól, kiváltképpen az egyházi alkalmazottak számára. Kérte egy Keresztyén Zsidó Tanács megalakítását is.(8)

1944. április 6. a Református Konvent és az Evangélikus Egyház újabb előterjesztése Sztójay miniszterelnöknek a mentesítések ügyében, kérték a mentesítettek körének tágítását. Először csak a lelkipásztorokat (Sík Sándor, Éliás József), a diakónusokat és diakonisszákat mentesítették, később a presbitereket is. Végül a kormányzói mentesítés mintegy húszezer embert érintett.

1944. április 12-én Ravasz a kormányzónál jár, s kéri, hogy a zsidókérdésben ne tegyen semmi olyat, mely később a felelősséget rá, a kormányzóra hárítaná.

1944. április 28-án ismét a kormányzónál van, és beszél a közelgő veszélyről, mivel hírt kapott az Északkelet-Magyarországon (Nyíregyháza) történt zsidók összefogásáról, azoknak munkaszolgálatra, Németországba való viteléről. Kérte a kormányzót, hogy akadályozzon meg minden

zsidók elleni atrocitást. Ravasz így írt erről a beszélgetésről: „A kormányzó úr bizonyos ellenérzéssel hallgatta előterjesztésemet, s olyan benyomás maradhatott benne, hogy túlléptem az illetékességemnek a határvonalát. De ez a helyzetből következett, ezt mint kockázatot vállalnom kellett... Erről a beszélgetésről senki más nem tud, csak Perényi Zsigmond és Balogh Jenő.”(9)

1944. május 9-én ugyan felkereste Mester Miklós Vallás és Közoktatási Miniszter államtitkárral a miniszterelnököt, Sztójajt, és elmondta aggodalmait, de nem volt semmi eredménye.

A miniszterelnök 1944. május 10-én adott semmitmondó választ Ravasz egyik levelére, melyre Ravasz ezt válaszolta a Konvent elnöksége nevében 1944. május 17-én: „A zsidóknak minősülő egyének elkülönítésével kapcsolatban kifejezésre kell juttatnunk, hogy magát az elkülönítésnek a tényét a leghatározottabban helytelenítjük...” – tiltakozik a gettóba küldés ellen.(10)

E levelének gondolatát viszi tovább, amikor a deportálás ellen emel szót az 1944. május 19-én kelt levelében, melyet az Egyetemes Konvent nevében ír a miniszterelnöknek, s ekkor már Ravasz tud az auschwitzi haláltáborról, és ennek fenyegető veszélyére figyelmeztet levelében

„jeleket látunk, amelyek arra mutatnak, mintha az elkülönítés mellett az ország határain kívülre való deportálás is előkészületben állna.”(11)

1944. június 15-én a hercegprímást keresi meg levelével betegen (1944. márc. 9-től májgyulladás, majd sárgaságban fekszik) és együttműködésre kéri a zsidóság érdekében: „...mikor látják a keresztyén egyházak elérkezettnek az időt arra, hogy egy ünnepélyes deklarációval ország és világ előtt tiltakozzanak a zsidókérdés megoldásának jelenleg gyakorolt embertelen módja ellen? A református egyház igénytelen nézete az, hogy az idő nagyon hamar elkövetkezhet. Mielőtt... egyházunk és a kormány között szakítás következne be, szükséges még egy komoly figyelmeztetést küldeni a kormányzatnak, és benne a tiltakozást is és a fedést... Egy ilyen tiltakozás tervét elkészítettem.” Ennek a tiltakozásnak egy példányát eljuttatta Serédihez, de az nem válaszolt.(12)

1944. június 23-án, református és evangélikus egyházi vezetők küldöttsége (Balogh Jenő, Radvánszky Albert, Kapi Béla, Bereczky Albert, Muraközy Gyula) viszi a kilenc püspök által aláírt levelet, memorandumot a miniszterelnökhöz, melyet a fentiek értelmében Ravasz fogalmazott: „A zsidókérdés megoldásának a módja, mihelyt az Isten örök törvényeit kihívja,

tiszta választás alapján ilyen parlamenti többség még kormányhatalom mellett nem állott. De Rákosi erősebb volt, mint az egész parlament s mögötte álló hétmillió orosz puskára támaszkodva egyelőre még a háttérből diktatori hatalmat gyakorolt Magyarországon. Egész pártokat feloszlattott, országgyűlési képviselőket száműzött, ellenfeleit vesztőhelyre juttatta. Nagy Ferenc miniszterelnök, a nagy többségi [Független Kisgazda] párt vezére külföldre menekült [1947. május 14-én] munkatársai börtönbe jutottak. (...)

Milyen lehetett ebben az időben az egyházpolitika? Megvilágosítja egy példa. A magyar református egyház ragaszkodott az iskolai vallás-tanításhoz. Éppúgy, mint saját felekezeti iskoláihoz. Tudtuk, hogy az iskolai front nem tartható sokáig s ezért dolgoztunk a második védelmi vonal: a missziói front kiépítésén. Úgy éreztük, hogy egy ostromlott vár vagyunk s egy kisebb jelentőségű kaput sem hagyhatunk nyitva.

Egyszer csak felvetődik a fakultatív vallás-tanítás gondolata. A törvény-

arra kényszerít minket, hogy tiltakozó, elítélő és ugyanakkor könyörgő szavunkat a felelős kormány feje előtt felemeljük. Nem tehetünk másképp... az isteni megbízatásból merítjük jogcímünket... (hogy) kárhoztassunk minden olyan elbánást, amely az emberi méltóságot, az igazságosságot és az irgalmasságot megsérti, s az ártatlanul kiontott vér rettenetes ítéletét idézi népünk fejére... ismételten könyörgünk... vessen véget a kegyetlenkedéseknek.“(13)

A válasz lehangoló volt, a miniszterelnök tagadta a tényeket, nem deportálásról van szó, hanem a munkaerőhiány miatt viszik a zsidókat Németországba.

1944. június 25-én fogalmazza meg a református gyülekezetekhez írt körlevelét.(14)

Ravasz látta, hogy a Memorandum nem érte el célját, s ezért nyilvános tiltakozó levelet fogalmazott meg, melyet szeretett volna elküldeni minden református lelkésznek a zsidóság védelmében, hogy olvassák fel a szószekekről.(15) A kormányban tudomást szereztek erről a tiltakozásról, és szerették volna megoldani a számukra kényes helyzetet.

Ezért még képesek voltak Leányfalura utazni 1944. július 11-én, hogy este 7 órakor, Ravasz László betegágyánál megbeszélést tartsanak, ahol a kultuszminiszter Antal István, valamint Mester Miklós, Kapi Béla, Révész Imre, Bereczky Albert, Lőrinczy Szabolcs voltak jelen. A

tanácskozás eredményeként az egyháziak megígérték, hogy nem olvassák fel a tiltakozást, ha a budapesti zsidóság megkímélését írásban garantálja az állam és engedélyezi az egyház munkáját a megkeresztelkedett zsidók között. A miniszter ugyan ígéretet tett, de nem tartotta be, sőt a tiltakozó levelek kézbesítését megakadályozta.

A Szálasi-puccs után sem adta föl Ravasz: „Eleinte még tárgyaltam a Szálasi-kormány miniszterelnökével, és kértem Budapest nyílt várossá tételét, a totális kiürítés mellőzését, emberiességet a zsidósággal való bánásmódban, a deportálás megszüntetését, vagyon- és életbiztonságot a zsidók számára.“ – írja visszaemlékezésében.(16)

Ravasz püspök 1944. december 1-jén még ír Szálasi Ferencnek: „Ez a bánásmód megcsúfolja Istennek azt az örök törvényét, amely az ellenséggel is emberséges bánásmódra kötelez, és nemzetünk fejére idézi az igazságos Isten haragját, sötét foltot ejt a magyar nemzet hírnevére... A Magyarországi Református Egyház nevében, Isten íratlan és írott törvényei, az igazságosság és a nemzet igazi érdekei alapján az utolsó pillanatban is tiltakozom e bánásmód ellen“. (17) Szálasi december 16-án válaszolt, és kérte, hogy Ravasz nevezzen meg konkrét eseteket és személyeket.

javaslatot beadják. A Kisgazda párt elfogadja, a koalíció radikálisabb pártjai lelkesen üdvözlnek, lehangosabban - természetesen - a kommunista párt. Eszerint a vallástanítás az iskolákban nem kötelező tárgy. Csak fakultatíve tanítják olyan szülők gyermekei számára, akik minden év elején személyesen és írásban kijelentik az igazgató előtt, hogy gyermekeiket vallástanításban akarják részesíteni. Erre megmozdult az egyházi közvélemény és megmozdult az ország. Templomokban, előadótermekben, parasztok, munkások ajakáról is elhangzott a szó: Engedjétek hozzám a kisdedeket! Kié, a gyermek? - kérdezték. A gyermek Krisztusé - hangzott a felelet.

Ortutay Gyula közoktatásügyi miniszternél értekezlet volt, amelyen részt vettünk a két protestáns egyház elnöksége és Nagy Miklós államtitkár. A miniszter főképpen a fakultatív vallástanítás kérdését kívánta megtárgyalni. Azt mondta, ez az ő politikai missziójának sajátos alkateleme.

Ravasz már nem tudott válaszolni erre a levélre, mert menekülnie kellett a nyilasok elfogató parancsa elől.

Ravasz László püspök élete – határozott és bátor fellépése miatt – 1944 karácsonyán veszélybe került. A nyilasok keresték a Ráday utcában és Vera lánya lakásán. A karácsonyi prédikáció után Szabó Imre esperes üzent neki, hogy rejtőzzék el a nyilasok elől. Gyalog elment a Lorántffy kórházba, ott élte át az ostromot.“(18)

A Magyarországi Református Egyház zsinati elnöke zsidómentő munkájának hatásai.

A fontosabb tényeket ismertetem.

Bereczky Albert aki Ravasz megbízásából végezte zsidómentő munkáját együttműködött a mentésben Komoly Ottóval és dr. Scher Tibor rabbival, aki a Lónyay utcai Református Gimnázium zsidó diákjainak vallásánára is volt.(19) Az 1944. április 9-i tiltakozás eredménye, hogy megszületett a kormányzói mentesítés és mintegy „húszezer embernek sikerült mentességet nyernie“. Ez a sárga csillag viselésétől és annak következményei alól mentett fel.(20)

Éliás József közli a Jó Pásztor munkájáról: „1944. október 1-jétől 1945. február 1-jéig összesen kétezren találtak menedéket, oltalmat gyermekotthonainkban: ezeröttszáznyolcvan gyerek és négyszázhusz felnőtt.“ A tárgyalt korszakban harmincegy gyermekotthona volt a Jó Pásztornak a mentésre. Ezen felül lakással, ruhával, pénzzel és menlevéllel (ezeröttszáz főnek, Bereczky, 41. o.) segítették a magyarországi zsidókat. (Ezt tette a Skót Misszió is, melynek egyik tagját, Miss Jane Hainingent ezért a mentő munkájáért a Gestapo Auswitzba deportálta 1944-ben, ahol 1944. július 17-én meghalt.)(21) „Történeti tény, hogy a magyar kereszténység 1944. július 12-től október 15-ig megakadályozta, hogy a Sztójay kormány a deportálásokat folytassa és fokozza.“(22)

Ezt a tényt rögzíti a Népszabadság cikke 2004. április 17-én, Együttműködés, túlbuzgóság, közöny címmel, szerzője: Cz. G. „A nyugati nagyhatalmak és a józanabb magyar politikusok, egyházi vezetők (köztük Bethlen István, Ravasz László) tiltakozására Horthy leállította a deportálásokat, de 1944 októberében, Szálasi Ferenc és a nyilasok hatalomátvétele után folytatódott az eszelős öldöklés.“(23)

Kifejtettem, hogy erre a törvényjavaslatra semmi szükség nem volt; soha senki nem panaszolta, hogy sérti a lelkiismeretét. Kommunista vagy szocialista szülők (éppen akkor!) szívesen adták gyermekeiket református iskolába s azok ott szívesen tanultak vallást, még ha szüleik felekezeten kívülieknek is vallották magukat. Mi mindnyájan a „szabad egyház szabad állam mellett szabad társadalomban“ eszménye felé haladtunk, s ezt csak úgy lehet jól elérni, ha kultúrhareót nem kezdünk.¹¹

1948. ápr. 1-jén Bereczky Albert és Vietor János sürgősen felkerestek. Előadták, hogy pártközi határozat alapján a kormány megbízásából Veres Péter és Dobi István felszólítanak a visszavonulásra. ők azért jöttek, hogy ennek elébe oágjanak, engem előkészítsenek és a megfélemléstől megóvjanak.

Háború után bűnbánat

1945. február 11-i, Kálvin téren elmondott Amit vet az ember, azt aratja című prédikációjában szól először Ravasz László a bűnbánat hangján. „Testnek vetett ez a nemzedék, amely megindította a szörnyű világháborút... A testnek vetett az a nemzedék, amelyik legnagyobb történelemformáló erőnek e gyűlöletet vallotta, s megkísérelte azt a heródesi gaztettet, hogy népeket, fajtákat gyökerestől kiirtson... Addig, amíg a magunk urai voltunk, Budapesten egész néprétegeket kártékony dúvadakként irtottak, mint valami fertőző sereget gettóba zártak, s nem telt bele pár hónap, Budapesten minden emberi élet tökéletesen bizonytalanná vált... léleknek vetünk... Ennek első lépése a bűnbánat. Addig nincs nemzeti megújulás, mint ahogy nincs egyéni megtérés és kiengesztelődés addig, míg meg nem valljuk a tékozló fiúval egyenként és közösségben: Atyám, vétkeztem az Ég ellen és Te ellened. Isten és az ember ellen.“(24)

„Ravasz XXIII. és XXIV. püspöki jelentéséből (Bp., 1945. nov. 21): „Az egyházaknak el kell ismerniük, hogy szolgálatuk lehetett volna hatékonyabb, bátrabb, gyökeresebb. Ezért az egyház bűnbánattal tartozik és fogadalommal az élő Istennek, hogy prófétai tisztében hívebben fog eljárni.“(25)

Ravasz László mint a Dunamelléki Református Egyházkerület püspöke elrendelte, hogy 1945. június 4. és 10. között bűnbánati evangélizációs hetet tartsanak minden gyülekezetben.

1945 augusztusában a négy egyházkerület püspökei közös pásztorlevelet bocsátottak ki. „Rettenetes visszaélést úztek a keresztyén(ség) szóval.“ (26)

A Zsinati Tanács 1946. május 9-én tett vallást bűneiről.

Idézem „a Magyarországi Református Egyház Zsinati Tanácsának 1946. május 9-i 310. határozatából a következő: „Megvallja bűnét... elmulasztotta inteni népét és a felsőséget, amikor mindkettő Isten törvényeivel ellenkező útra tért, és nem állt ki egész bátran az ártatlanul üldözöttek mellett.“

„...a mai időkben, egy páratlanul gonosz zsidóüldözés után... átérzi azt a nagy felelősséget, amelyet az Úr Jézus Krisztus az anyaszentegyházának minden nép megnyerésére nézve általában, Izráel népére nézve pedig különösképpen a köteletségévé tett. Megvallja azt a meggyőződését, hogy a Krisztus keresztségében omlik le az a választófal, amely az Efezusi levél szerint a két nemzetséget: a zsidót és a nem zsidót egymástól elválasztja. ...a Krisztus keresztese zsidóból és nem zsidóból egy új teremtményt alkot.“

Köszönetem mellett értesítettem, hogy elkéstem. A két kiküldött már járt nálam. Elmondtam, amit ők mondtak, én mit feleltem. Velük (Bereczkypel és Vietorral) azt is közöltem, hogy ebben a kérdésben már döntöttem. A nyár elején lemondok a konoventi és zsinati elnökségről s az őszi közgyűlésen a püspökségről. A Kálvin téri lelkészi állást megtartom, amíg bírom, vagy lehet, vagy szabad.

Bereczky Albert felvetette az utódlás kérdését. Ki az én jelöltem - kérdezte. - Muraközy Gyula, Szabó Imre, Bereczky Albert, Benkő István közül kell választanunk. Én egyénileg Muraközy Gyula mellett állok. ők kifejezték azt a nézetüket, hogy Muraközy Gyula és Szabó Imre egyként imposszibilisak [elfogadhatatlánok], s akármelyikőjük megválasztásával nincs megoldva a kérdés, csak én kapcsolódom ki.

Bereczky kijelentette, hogy magára nézve erkölcsi lehetetlenségnek tartja a jelöltség vállalását. Soha nem tudná magát tisztára mosni az alól a vád

„Egyházunk... kegyelettel gondol azokra, akiket az üldözés elpusztított; kifejezi azt a hitét, hogy a múltak hibáit kiengesztelni, egy jobb jövő alapjait megvetni csak az emberszeretet alapján, az Evangélium szellemében lehet, és felhívja az összes igehirdetőket, tanítókat, pásztorokat és felvigyázókat, hogy a mai időkben különös nyomatékkal hirdessék és tanítsák református kereshyén hitünknek ezt az alapvető igazságát.“(27)

Éliás József visszaemlékezése: „A konvent elnökségi tanácsa olyan határozatokat hozott, amelyek tulajdonképpen messzebb mentek a bocsánatkérésnél. Kötelezővé tette, hogy az egyház ezerkétszáz szószékén minden év adventjének egyik vasárnapján Izrael – nem az állam – legyen az igehirdetés tárgya, s az „elsősorban a zsidó nép iránti feladatokról és kötelességekről szóljon.“ Ezeknek a perselypénzét a Jó Pásztor Bizottság folyószámlájára küldték a gyülekezetek... Nagygűléseket szerveztünk a fővárosban és szinte minden vidéki városban, de a falvakba is eljutottunk... Zsidóknak a keresztyénségről – Keresztyéneknek a zsidóságról. Prominens egyházi vezetők, világi kiválóságok lettek önkéntes, igen nagy hálára készítő szolgáltsáink... Volt olyan előadássorozatunk és előadássorozatunk, amelynek hallgatósága nem fért el a templomban. A Vas utcában megafonnal kellett az utcai

hallgató tömeghez továbbítani, Makón közvetlenül a szószékemhez préselődtek a nagy nyomástól a hallgatóim.“(28)

Éliás József Szenes Sándor könyvében így jellemzi Ravasz működését a zsidóság mentésében: „Kezdeti passzivitása semmi esetre sem a zsidóellenes intézkedésekkel való egyetértést akarta kifejezni. Ellenkezőleg: passzivitásával és némasággal gondolta kinyilváníthatónak a maga és az egyházi vezetés szembeállítását. Az események azonban nem túrték a keresztyén egyház hallgatását és tétlenségét. Szerintem erre Ravasz László akkor döbbsent rá, amikor megkapta az Auschwitz Jeggzőkönyvet, s amikor május második felétől már a deportálásokról hírei is eljutottak hozzá vidéki lelkészek és püspökök jelentéseiből... Ravasz püspök az általa írt Pro memoriában... amelyet tudomásom szerint 1944 végén, 1945 elején készített, megjegyzi, hogy érezte azt a rendkívüli helyzetet, amely a keresztyén egyházak közös fellépésének hiányából származott, s szeretne volna ezt megszüntetni.“(29)

Éliás állításával kapcsolatosan azonban tény, hogy a harmadik zsidótörvény után, melyet Ravasz élesen ellenzett, létrehozta a Jó Pásztor Missziói Bizottságot a zsidók megsegítésére 1942-ben. Ravasz aktivitását a zsidómentésben

alól, hogy a helyzet ilyen alakulásában neki is része van s olyan óriási ellenszennovel kellene szembeállania, amellyel megküzdenni sem kedve, sem szándéka. Azért ő azt ajánlja, egyezzünk meg Makkai Sándorban s esináljunk vele egyhangú választást.

Nekem nagy aggodalmaim voltak arra, hogy vele újra kezdődik az ellenem indított harc.

Emlékeztettem, mennyi erőfeszítésünkbe került, míg a börtönből kiszabadítottuk. De ők abszolút bizonyosra vették, hogy Makkai posszibilis.

Pár hét múlva tudtuk, hogy Makkai nem vállalhat jelöltséget.

Ehhez még csak azt a kis függeléket mondom el, hogy ápr. 4-én este Péter János (az elnök akkori titkára) telefonon értesített, hogy a másnap reggel elutazó Barth Károly még aznap este akar beszélni Bereczkyvel és velem. Este 9-kor nálam voltak. Barth Károly felém fordulva azt kérdezte, tartom-e, hogy visszavonulni szándékozom?

az események hozták magukkal, ahogy azt fentebb részletesen ismerttettem.

Ravasz Lászlónak erős kálvinista küldetésstudata volt. Amíg őt egyháza – Istennek nevében – lelkipásztornak, egyházi vezetőnek tartotta, addig ezt a tisztet Ravasz László megpróbálta maradéktalanul betölteni. Az is egyértelműen került elének, hogy több hónapos betegsége idején is dolgozott, irányította a zsidómentést, sőt a kormány részéről is felkeresték.

A keresztyén egyházak összefogásában hatékonyabbnak látta a zsidómentő munkát. Ebben az evangélikusokkal sikerült megegyeznie, de Serédi Jusztinián nem kapcsolódott be a közös tiltakozásokba, ő, s így a római katolikus egyház önállóan végezte a zsidómentő munkáját.

Sok mindenről nem lehetett szólnom, de Ravasz Lászlónak, a MRE Zsinata lelkészi elnökének magatartása, hozzáállása a zsidóság hely-

zetéhez hozzájárult, hogy lelkipásztorok, gyülekezetek, hívek, ifjúsági egyesületek menekítettek zsidókat, sőt lengyel menekülteket. Az SDG részéről itt a Kálvin téren, Szilicén, Szárszón bújtták a zsidókat és a lengyel menekülteket. Tukka Ilona, a KLE tagja a mentésért a Yad Vasem, a Világ Igaza díjat kapta meg 1997-ben, 1998-ban pedig a Magyar Köztársaság Bátorság érdemrendjét.

A keresztyén ember felelősségtudata Isten és ember előtt mindenkor ott volt Ravasz életében. Ezért olyan erős és határozott a személyes és az egyház bűnbánata, és ez határozta meg az 1945 utáni éveket is, amikor a MRE nem szűnt meg a zsidósággal törődni, s így minden év adventjében előadások szóltak „Zsidóknak a keresztyén-ségről – keresztyéneknek a zsidóságról“ központi témában 1948-ig.

- Tartom - feleltem. Aztán Bereczkyt kérdezte

- Tartja-e azt a szándékát, hogy nem lép fel? - Tartom.

- Akkor - mondja Barth megfelelő mentegetőzéssel - válasszák meg Péter.Jánost. Jó teológus, kész diplomata, gyakorlott adminisztrátor és grata persona [kegyelt személy]. Fiatal és munkabíró ember.

Azt feleltem rá, hogy Péter János a maga nemzedékében ilyen tisztség betöltésénél tényleg komolyan számba jön. Rajta kívül még csak Pap Lászlót tudnám ilyenül megnevezni. De bizonyos vagyok benne, hogy a dunamelléki egyházkerület szabadon semmi esetre sem választaná meg. Bereczky ehhez hozzátette, hogy Péter Jánosnál fokozottabb mértékben fennforognak azok az akadályok, amik miatt ő nem vállalja a jelöltséget.¹²

Jegyzetek

1. Ravasz László, Válogatott írások 1945-1968. Szerkesztette: Bárczay Gyula, Bern, 1988. 357. o., Gergely Jenő – Izsák Lajos, A huszadik század története, Pannonica, 2000., 167. o., Bereczky Albert, A magyar protestantizmus a zsidóüldözés ellen, Bp. 1945. 7. o.
  2. Ravasz László, Válogatott, 357. o.
  3. Magyarország a XX. sz-ban, A ref. egyház (1919-1944) 9. o., internet, 2000. 1. 13.
  4. Ravasz, Válogatott, 358. o., Korbán II. Budapest, évn. 270-281. o.,
  5. Jó Pásztor Bizottság. Elnökségi jelentés, 1945. március 10., 7. o. Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára (MREZS-LEV) 15. f. 1. d.
  6. Jó Pásztor körlevél, 1945. június-július. 10. o. MREZSLEV. 15. f.
  7. Szenes Sándor, Befejezetlen múlt, Bp., 1986. 60-62. o.
  8. Randholph L. Braham, Magyarország keresztény egyházai és a holokauszt, 2001., (internet) 9. o.
  9. Bereczky, i. m. 15-16.o.
  10. Bereczky, i. m. 14.o.
  11. Pro memoria 5-7. o.
  12. Bereczky, i. m. 18-19.
  13. Erről szól Éliás is; Szenes i. m. 66-69. o., Bereczky, i. m. 20-22. o., ez utóbbi közli a Memorandum szövegét is
  14. Ravasz, Válogatott, 1. sz. és 12. sz. jegyzet 163-166. o., Bereczky, i. m. 12-15. o., Szenes i.m. 57. kk. 61. 98. 109. kk.
  15. Bereczky, i. m. 22-24. o., Ravasz, Válogatott, 360.o. Révész, Győry, Kapi tartottak ki a fogalmazvány mellett.
  16. Ravasz, Válogatott, 361. o.
  17. Magyar Értesítő, Bp. 1945. június 11. 1. o.
  18. Ravasz, Válogatott, 168-169. o., Ravasz, Emlékezések, 241. o.
  19. Bereczky, i. m. 28-30. o.
  20. Bereczky, i. m. 13. o.
  21. Szenes, i. m. 76-77. o., Bereczky, i. m. 38-40. o.
  22. Magyar Értesítő, 1945. június 11. 1. o.
  23. Feltehetően C(zene) G(ábor) a szerző.
  24. Ravasz, Válogatott, 23-27. o.
  25. Ravasz, Válogatott, 6. o.
  26. MREZSLEV 1. f. 1. d.
- Ladányi Sándor, A református egyház 1945 után,

SUMMÁZÁS¹³

Egy kis füzetben (Ravasz László: Magamról; Teológia önéletrajzokban, [Debrecen] 1944), amely már azt hiszem, nem került könyvtárusi forgalomba, 1944 nyarán így esináltam meg pályám mérlegét.

Tiszta református teológiát tanítottam, mert ez a mi történeti örökségünk. Ugyanakkor bátor, gyökeres, támadó evangelizációt hirdettem az egyház hivatalos programjául. Össze kellett fogni az iskolákat és megvetni az alapját legalább az egyházkerületen belül egy egységes iskolapolitikának. Ki kellett építeni a második védelmi vonalat, az egyházi missziói munkát az egyházi pásztorság és az intézményes gondozás alap vonásaiban. Képviselet kellett a magyar kálvinizmust a közélet minden vonatkozásában. Vox viva evangelica, az élő evangélium hangja szerettem volna lenni, halk, szelíd szó a világoiharban. Tető alá kellett juttatni a liturgiai reformot, amelynek szolgálatába szegődtem 30 éves korom elérése előtt. Kísérletet kellett tenni, hogy

- 80-82. o., in., A Magyarországi Református Egyház története 1918-1990, tanulmányok, Sárospatak, 1999.
27. MREZSLEV 1. f. 1. d. 4. 8. o. és Szenes, i. m. 89. o.
28. Szenes, i. m. 89-90. o.
29. Szenes, i. m. 66-67. o.

Felhasznált irodalom

1. Bereczky Albert, *A magyar protestantizmus a zsidóüldözés ellen*, Bp., 1945.
2. Szenes Sándor, *Befejezetlen múlt*, Beszélgetések, Bp., 1986.
3. Ravasz László, *Válogatott írások 1945-1968*, szerkesztette: Bárczay Gyula, Bern, 1988.
4. Ravasz László, *Emlékezéseim*, Bp., 1992.
5. Ladányi Sándor, *A református egyház 1945 után*, Sárospatak
6. Majsai Tamás, *Dokumentum*, Ravasz László általános tájékoztató Budapesti Negyed 8. 1995/2, „Bíborosok és püspökök...”
7. Jó Pásztor 1945. június-július havi körlevele, Bp. 1945.
8. Jó Pásztor elnökségi jelentés 1945. MREZSLEV 15. f. 1. d.
9. Randolph L. Braham, *Magyarország keresztény egyházai és a holokauszt*, 2001., New York, internet
10. MRE Zsinati Tanácsa 1946. május 9-i jkve, MREZSLEV. 1. f. 1. d.
11. Éliás József, *The „Good Shepherd“ Foundation for Jewish mission of the protestant churches of Hungary*, évn. nyomtatvány, 16. o., MREZSLEV, 15. f. 1. d.
12. K. Farkas Klaudia, *Zsidótörvények – egy egyházi ember szemével*, MEK. OSZK évn. internet
13. *Magyarország a XX. Században/A református egyház (1919-1944)* 2000. internet.

nagy, sorsdöntő kérdésekben a magyar református szellemiség az egész országon átzenő módon nyilatkozzék meg. A Protestáns Szemle körül meg kellett szervezni a magyar protestáns értelmiség evangéliumi szellemű munkaközösségét és kijelölni felelősségét a magyar parasztság és munkásság szolgálatában. Elindulni egy radikális, de Krisztus-hívő szocializmus útján. A sok személyes, baráti alapon létesült kapcsolatot egységes egyházi külpolitikává kellett tenni, s az ökumenikus alakulatokban Magyarország számára méltó helyet szerezni. Nemzeti szolgálat volt ez a világpolgárság köntösében, református politika az ökumené mezején. A sok száz harcban álló csoportot, egyént ki kellett békíteni s egy egységes egyházpolitika számára megteremteni az eszközöket az írott és mondott szó segítségével. Magam mögött éreztem a magyar parasztságot, kerestem a lelkét a magyar munkásságnak, éjjel-nappal szolgáltam a magyar értelmiségnek s azt véltem igaz volt-e vagy áltatás? -, hogy „sokak élete vagyok”. A boldog visszaesatolásokkal - úgy éreztem - Isten maga ütött esodálatos pecséteket azokra a küzdelmekre, amiket az előző világháború után vívtunk. Íme békés úton, szellemi és morális fegyverekkel visszaszereltük az atyai örökséget. Itt van Erdély, a Felvidék, a Délvidék, újra egész az ősi református egyház. Most már száz kézzel és egy

NAGY LÁSZLÓ

RAVASZ LÁSZLÓ*

(1882-1975)

Esze és szíve, világlátása és erkölcsi öntudata, gondolkodásmódja és kifejezésvilága szerint ízig-vérig székely ember. A kimeríthetetlenül gazdag magyar nyelv géniuszának megtestesítője és képviselője.

Ha Kossuth Lajos a magyar politikai szónoklat csúcса, úgy Ravasz László korunk magyar keresztyén ígéhirdetésének a legmagasabb pontja. Személyisége és kálváriás életútja a predestináló Isten szeretetének csodája.

RAVASZ LÁSZLÓ MINT APA

Ravasz László málnási Bartók György püspök (1899-1907) leányát vette feleségül. Ennek ellenére a püspök a Molnár Albert halálával megüresedett gyakorlati theologiai tanszékre nem a vejét, a zseniális ifjú tudóst, hanem a nagy tapasztalattal rendelkező Vásárhelyi Boldizsár magántanárt, az erdélyi nemes liberalizmus jeles képviselőjét ajánlotta és támogatta. Az egyházkerületi közgyűlés azonban Ravasz Lászlót választotta tanárrá.

A Ravasz házaspár szülői örömök, reménysek és izgalmak között várta első gyermekének érkezését. Ravasz titkon, mint minden apa, fiú érkezésében reménykedett, de kislányuk született. Néhány barátja vigasztalni pró-

bálta a fiatal apát, de az nem mutatta bánatát, sőt kedélyesen büszkélkedett.

- Tudjátok, urak – düllesztette ki öntudatosan a mellét –, minden okos embernek először leánya születik.

Amikor második leánya megszületéséhez gratuláltak barátai, Ravasz vidámnak és boldognak mutatta magát. – Tudjátok, urak – dicsekedett –, minden nagyon okos embernek egymás után két leánya születik.

Amikor harmadik leánya megszületésének alkalmából barátai előzékenyen és nagy tisztelességgel köszöntötték a szerintük most már igazán boldog, nagyon-nagyon boldog apát, Ravasz lehajtott fővel fogadta a gratulációt és csak ennyit mondott:

lélekkel lássunk hozzá egy nagyvonalú program megrajzolásához az ajándékkal kapott új korszak számára.

Nem mondom, hogy mindezt megésináltuk, vagy - Isten őrizz! - hogy én csináltam. Nemesak a Dunamelléken, de az egész országban egy nagyszerű nemzedék jutott vezető helyre. Révész Imre, Enyedi Andor, Győry Elemér, Vásárhelyi János püspökök, Makkai Sándor, Imre Lajos, Tavasz Sándor, Nagy András Erdélyből; Dunamellékről Czeglédy Sándor, Victor János, Bereczky Albert, Muraközy Gyula, Hetessy Kálmán, Szabó Imre, Ágoston Sándor, Pap László, Bodoky Richárd, a világiak közül Kun Béla, Imre Sándor, Áprily Lajos, Teleki László, Kardos János, Zsindelyné Tüdős Klára - akik mind a legbensőbb személyi kapcsolatban álltak velem. Válás voltam segítségükért, még hálásabb kritikájukért. Ez utóbbiból fájdalmasan keveset kaptam.

- Uram, irgalmazz nekem.

A kegyelmes Isten ajándékkaként végül a várva várt fiú is megérkezett.

LELKÉSZÉRTEKEZLETEN

Ravasz László már a dunamelléki egyházkerület püspöke volt (1912-1948, 1956).

Az egyik lelkészértekezet alkalmával az igehirdetés kérdéséről folyt a tanácskozás: A református lelkipásztorok örök és kimeríthetetlen, örökzöld témája az igehirdetés, mivel a református egyház igehirdető egyház, ahol a legfontosabb istentiszteleti mozzanat a prédikáció.

Az egyik lelkipásztor a beszélgetés rendjén azt kérdezte a püspöktől, a gyakorlati theologia kimagasló tudósától, a nagy gyakorlattal rendelkező minta-igehirdetőtől, hogy mit kell tenni, miként kell eljárni akkor, amikor valaki alszik a templomban a prédikáció alatt.

Ravasz, aki gazdag és kiterjedt igehirdetési szolgálata alatt személyesen nem találkozott az igehallgatás e gyermekbetegségével, megértően és mosolyogva így válaszolt:

- Szólni kell a harangozónak, hogy költse fel... a papot.

MAGYARSZENTBENEDEKTŐL

BETHLENSZENTMIKLÓSIG

A székér Magyarszentbenedektől Bethlenszentmiklósig hosszasan döcög. A táj már jócskán ismerős a küküllői egyházmegye vizitátorai előtt. Az augusztusi forróságban az utazás unalmát csak az emlékezés enyhítheti és enyhíti.

Hamar Béla dicsőszentmártoni lelkipásztor, egyházmegyei főjegyző bontogatja az emlékezés szárnyait.

- A napokban töltötte be Ravasz László 85. életévét.

- Milyen kár – folytatja Bíró Sándor esperes, héderfái lelkipásztor a felvetett gondolatot –, hogy éppen akkor kényszerítették az egyházi és a társadalmi közéletből való visszavonulásra, amikor pályafutásának zenitjén állva, hitének és tudományának legszebb és legérettebb gyümölcseit teremhette volna.

- De kiadott műveiben tovább él hite és tudománya, érzelem- és gondolatvilága. Ravasz ma is él és ma is hat – fűzi tovább Hamar Béla témát.

- Valóban – veszi át a szót Nagy László számvevő, csávási lelkipásztor. – Ravasz műveinek rendkívül széles körben továbbgyűrűző hatástörténete van.

Ennek érzékeltetésére, szíves engedelmezzel, elmondom egyik kapcsolatos személyes élményemet. – Halljuk, halljuk! – biztatja Bíró esperes a fiatal számvevőt.

- Brassói segédlelkész koromban – mereng a csávási lelkipásztor – egy roppant hideg téli délután felkeresett Doboli István presbiter, akinek édestestvére szintén református lelkész volt. Elmondta, hogy irodájukban munkatársai dicshimnuszokat zengenek egyik népszerű brassói ortodox papról, akinek lenyűgöző prédikációit állandóan nagy sokaság hallgatja. Munkatársai biztatására felkért, hogy egyszer hallgassam meg én is Vasile Coman belvárosi pap péntek esti prédikációját.

1952 adventjének egyik péntekén Doboli presbiterrel elmentünk az ortodox templomba. Ekkor voltam életemben először ortodox templomban. A sokaság nőttön nőtt. Mozdulni sem lehetett. Gyertyafény, tömjénfüst, szentképek. A halottak üdvösségéért bemutatott mise végén

HIVATKOZÁSOK

1. Ravasz László, *Emlékezéseim*. Kiadó: Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya. Budapest, 1992. 9. oldal.
2. i.m. 25. oldal.
3. i.m. 49. oldal.
4. i.m. 67. oldal.
5. i.m. 94. oldal.
6. i.m. 127. oldal.

7. i.m. 135-136. oldal.
8. i.m. 151-152. oldal.
9. i.m. 203-204. oldal.
10. i.m. 292. oldal.
11. i.m. 324. oldal.
12. i.m. 334. oldal.
13. i.m. 300. oldal.

Coman pap valóban káprázatos beszédet tartott. Mély, evangéliumi tartalmú beszédét drámai keretbe foglalta, gondolatait hatásosan tagolta. Mondanivalóját színesen, hatásosan, kissé színpadiasan adta elő. A körülöttem lévő áhítatos és átszellemült arcokon lemérhettem e prédikáció hatását. Magam is meghatódtam és elérzékenyültem.

Hosszú időbe került, amíg az istentisztelet után sikerült kijutnunk a Búza sorra. Doboli várta az értékelésemet.

- Valóban nagyszerű prédikációt hallottunk kezdtem. – Egy cseppet sem csodálkozom a jelen lévő nagy és áhítatos sokaságon. Ez a beszéd formailag kifogástalan, tartalmilag evangéliumi. Minden elismerésem a Vasile Coman papé, de e prédikáció alapmotívumait már régóta ismerem.

- Hogyhogy? – csodálkozik Doboli.

- Úgy, hogy e beszéd Ravasz László püspök egyik prédikációjának gondos átültetése. E prédikációval harmadéves theologiai hallgató koromban nekem is szép sikerem volt.

Íme, ilyen felmérhetetlenül széles horizonton terjed Ravasz prédikációinak sokasága – fejezte be emlékezését a csávási lelkipásztor.

- Többé-kevésbé valamennyien lekötelezettjei vagyunk Ravasz Lászlónak – egészíti ki Bíró Sándor ezt az emlékezést. – Magam is ismerem Vasile Coman papot, jól tud magyarul.

Hirtelen beborult. Mennydörgött és villámlott. A vizitátorok nyakába fergeteges zápor szakadt, s mire a lovacsák kínlódva befújtattak a bethlenszentmiklósi parókiára, mindnyájan bőrig áztak. Veress Sándor lelkipásztor azonnal felkínálta számukra a legjobb hülés elleni gyógyszert: a szilvóriumot.

*Forrás: Nagy László, *...és vidámtsd meg az én szívemet* című anekdotagyűjteménye. Kiadja az Erdélyi Református Egyházkerület. Kolozsvár, 1996.

RAVASZ LÁSZLÓ, „TE CSAK HANG VAGY...”

A népszerű, fantasztikus igehirdető 1949 – 1963 közötti, kézírásos prédikációi olvashatók most ebben az új könyvben. Nem régen jelent meg a szerzőtől a „Krisztussal a viharban” Igihirdetések, és máris itt az új könyv: „Te csak hang vagy...”

Ravasz László, a magyar és európai protestantizmus kiemelkedő alakja, a maga korában a magyar nyelvű igehirdetés legnagyobb formátumú művelője volt. Életpályájának súlyos fordulója a prédikálástól történő eltiltással következett be. E súlyos változásban enyhítően vette őt körül Leányfalun – száműzetésének helyén – a közelében élők „szomja” a tiszta hang iránt.

Ezt mutatja be ez a különös módon ránk maradt kézírásos prédikációgyűjtemény, amelyet valószínűleg maga Ravasz László gyűjtött egybe, és adott át hűséges kis gyülekezetének, hallgatóinak – megőrzésre.

Hadd álljon itt egy gondolat, a „Pál, a nagyúr” című prédikációból:

„Plutarkhosz beszél egyik apoftegájában: valaki megkopasztott egy fülemilét, s bizony nagyon kevés húst talált rajta. Erre mérgében így szólt: Fona tü tisz esszi kai uden allo: te csak hang vagy, és semmi más.

Fiam, te csak Hang vagy, a Jézus hangja egy világviharban, és semmi más.”

2006-ban jelent meg a Kálvin Kiadó gondozásában ez a

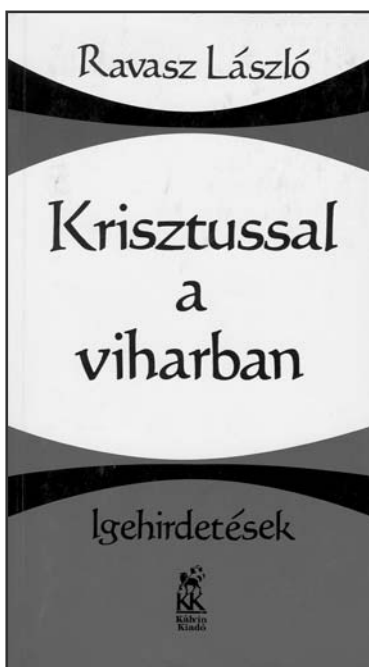
RAVASZ LÁSZLÓ, KRISZTUSSAL A VIHARBAN

könyv, mely Ravasz László 1956 november és 1957 április közötti időben keletkezett igehirdetéseit tartalmazza.

22 prédikáció található ebben a könyvben. Mondhatni: minden lényeges beszéd benne van, mert ezeken túl csak egy temetési, egy esketési és egy bizonytalan szövegű és dátumú beszéd maradt fenn. Az első beszédet – november 4-én – nem tudta a püspök elmondani, mert a főváros éppen hadszíntér volt; az utolsót, a húsvétit pedig azért nem, mert a forradalmat eltipró hatalom elég erősnek érezte már magát az eltiltáshoz.

Az 1957 húsvétjára szánt igehirdetés csak most jut el sokakhoz, hirdetvén az elévülhetetlen igazságot: „Az egyház csak akkor egyház, ha a Feltámadott Úrnak engedelmes és boldog eszköze.”

(A könyvajánlót Szanyi Ferenc készítette)

Ravasz László utolsó imája

„Egyedül maradtam. Kedveseim szétoszoltak, ki-ki az övéihez. Akik a legdrágábbak voltak nekem, azok elmentek az örök hazába Ahhoz, Aki őket a legjobban szerette, és Akit ők nem tudtak eléggé szeretni. A többiek a földi életben találták meg a maguk párját és egész életükkel ragaszkodnak hozzá. Csak én maradtam egyedül.

Ez az egyedüllét nagyon a lelkemre nehezedik. Úgy szomjúhozom azok után, akik elszakadtak tőlem, mint a száraz ág az elhullott levelei után, mint a bokor üresen maradt fészke, a tengeren túlra röppent lakója után. Vannak körülöttem drága lelkek, akik gyöngédséggel és szeretettel vesznek körül, de emberöltők távolságán át úgy tekintünk egymásra, mint két szembetalálkozó hajó utasai, akik azért közelednek egymás felé, hogy örökre eltávolodjanak. Nincs senki, aki megértene. Emlékeim másokat nem érdekelnek. Érzéseimre jóakarát, de nem visszhang felel. Mintha üvegfal ereszkedett volna közém és a világ közé. Úgy tetszik, mintha felesleges volnék. Még itt élő időszerűtlenség, itt felejtett avarlevél egy olyan fán, melynek már nem az a tavasz, ami az enyém.

De ha lelkem figyelmes az Isten Igéjére, és elmerül az Ő tanácsainak ismeretében, akkor átmelegülő lélekkel látom, hogy az nem büntetés, hanem ajándék. Isten készítget arra, hogy Hozzá térjek. Szent keze egyenként veszi el tőlem mindazt, amit a világ adott, mert engem akar egyedül és azt akarja, hogy én egyedül Őt keressem. Betakart engem a világnak ezerféle viszonylatában. Most bont ki belőle.

Azt akarja, hogy idegenné váljak, mert találkozni akar velem. Azt akarja, hogy ne tekintsek hátra, mint Lót felesége, mert egy elmúló, égő városból, az élet városából menekülök az Ő hazahívó karjai felé. Készítget arra, hogy csak Vele legyen társalkodásom. Ő legyen mindenem, mert nemsokára át kell mennem azon a keskeny pallón, ahol mindenki elhagy, senki sem segíthet. Ahol az emlékek teherré válnak, egyedül Ő a segítség. Egyedül Ő tart meg és szállít át erős karjaival a túlsó partra.

Kezdem úgy érezni, mintha boldog találkozásra egy csodálatos palotába mennék. Mögöttem bezárul elhagyott világom ajtaja. Elhallgat édes vagy fájó zűrzavara. Leperegnek rólam emlékei koszorúi, sebhelyei, mint ahogy a szárnyrakelő kócsag lerázza tolláról a vizet. Hívogatnak belülről zengő zsolozsmák. Szemembe szítál a félig nyitott ajtó fénye, egész lényemet eltölti. Ki az, Akivel találkozni fogok, mikor a küszöböt megrogyadozó lábbal átlépek? Már itt minden arról beszél: ez az Ő aranyos felháza. Hívei, szolgálói, palotát álló cselédei némán is Róla beszélnek és betölti a termeket az Ő nevének dicsősége. Érzem közellétét, velem van nagy áldott szerelme. Szívemhez szorítom ígéreteit, bízom Abban, Akit értem küldött. Aki vérével elpecsételte az én meghívásomat is. Nem vagyok egyedül. Az Atya velem van. Ajkam talán néma, de fáradt lelkem már énekel.“

AZ IGAZNAK PEDIG EMLÉKEZETE ÁLDOTT